

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Петро ЛУЩИК

НАСТАНЕ ДЕНЬ,
ЗАКІНЧИТЬСЯ
ВІЙНА...

 FOLIO

Коронація

СЛОВО

Історія України в романах

Петро Лущик

Настане день, закінчиться війна...

«Фолио»

2015

ББК 84(4УКР)6

Лущик П. М.

Настане день, закінчиться війна... / П. М. Лущик — «Фолио»,
2015 — (Історія України в романах)

ISBN 978-966-03-7368-6

Роман «Настане день, закінчиться війна...» здобув третю премію на «Коронації слова-2015». Події цієї сімейної хроніки відбуваються в галицькому селі Кам'янка Лісна упродовж першої половини ХХ століття. В центрі роману – доля трьох братів Засмужних, хліборобів, людей суто мирної праці, яким, однак, доводиться воювати. Війни не оминули нікого: Теодор пройшов страшний табір Талергоф, Першу світову і війну за незалежність України; зазнав «принад» російського полону Іван; повернувся інвалідом з польсько-української війни наймолодший брат Юрій. Не відпустив молох війни і наступне покоління родини. Проте, незважаючи на тяжкі випробування, Засмужні завжди намагалися зберегти честь і прагнули за будь-яких обставин залишатися людьми.

ББК 84(4УКР)6

ISBN 978-966-03-7368-6

© Лущик П. М., 2015

© Фолио, 2015

Содержание

Освячення церкви	5
Мобілізація	15
Драгун	26
Зустріч на польовій дорозі	34
Москвофіл	42
Конец ознакомительного фрагмента.	51

Петро Михайлович Лущик

Настане день, закінчиться війна...

Освячення церкви

Субота 10 червня 1905 року запам'ятається жителям Кам'янки Лісної надовго.

Тільки благословилося на світ, а на помістях вже закипіла домашня робота. Кожен бажав якнайшвидше попорати господарство, щоб не запізнитися на головне дійство. У такий день ніхто не хотів залишатися вдома. Навіть немічні старі люди просили своїх домочадців узяти їх з собою. Усі хотіли бути учасниками того величного свята, на яке чекали довгих чверть віку і до якого кожен мав хоч якесь відношення.

День обіцяв бути погожим і сонячним. Видно, дощі, які рясно змочили землю упродовж усього травня, нарешті закінчилися; природа згадала про тепло і старалася компенсувати його селянам.

Але цієї суботи про роботу ніхто не думав не лише у Кам'янці Лісній, але й у навколишніх селах. Ще місяць тому, одразу після Великодня, священники церков виголосили, що в селі освячуватимуть новозбудовану церкву, це дійство буде надзвичайним й запам'ятається надовго. Особливо наголошувалося на тому, що усіх вірних особливо запрошував парох місцевої церкви. Хоч на цьому священники звично замовкали, вірні все ж знали, що отець Іоанн Гавришкевич скоро розміняє дев'ятий десяток, дуже немічний, хворий на туберкульоз, а то й на щось страшніше.

Интерес до освячення церкви багатократно зріс, як тільки стало відомо, що до Кам'янки Лісної прибуде перемишльський єпископ Костянтин Чехович. Всі знали, що отець Іоанн та єпископ давні друзі; Божа воля не раз зводила їх разом у справі служіння.

Тобто у людей був привід відмовитися від звичної роботи.

Єдині, незадоволені цим, були корови. Замість того, щоб вигнати їх зранку на пасовисько (як це бувало кожного дня), у стайні нанесли скошеної напередодні трави і залишили самих. Це хоч і було смачним, але аж ніяк не могло замінити блукання вигоном.

Худоба то тут то там голосно протестувала, але на неї не звертали уваги.

До початку служби Божої залишалося ще багато часу, а до новозбудованої церкви вже потягнулися брички і вози. Бідніші люди простували пішки, в надії, що їх хтось підбере...

Молодий господар Теодор Засмушний приїхав возом, запряженим двома відгодованими добротними кіньми, ще за добру годину до відправи, але вільного місця перед церквою вже не було.

Уся площа була запружена возами і бричками, поміж яких ходили чоловіки, щоб востаннє кинути перед кіньми оберемок трави чи перевірити стан збруї.

– Ого, скільки тут! – захоплено вигукнув дев'ятирічний брат Юрко, що сидів поруч. – Ніколи ще не бачив стільки коней. А ти?

– Ну, мене зараз більше цікавить, де припнути коней, – відповів Теодор.

– А он, дивись, вільне місце. – Юрко показав на підвіс справа від входу.

– І ти гадаєш, що там тримають місце для нас?

Теодор підвівся, оглянувся довкола й одразу ж повернув коней до подвір'я недавно збудованої школи, де вже стояло з півдесятка підвід. Колись на цьому місці місцевий жид Ізя тримав корчму, яку любили чоловіки і ненавиділи жінки. Десять років тому корчма якимсь чином згоріла, й отець Гавришкевич наполог на тому, щоб замість розсадника нещастя і зарази побудувати школу.

За чоловіками, як належить, на покладений поперек воза дощці, сиділа мама братів. Марті було вже за п'ятдесят. Вона була в міру огрядна жінка з майже повністю сивим волоссям, у якому лише де-не-де виднілися чорні волосинки.

– Допоможи мамі злізти, – кивнув головою назад Теодор.

Малий Юрко зіскочив з воза, оббіг його і зняв задній борт. Марта обережно, тримаючись за поруччя, зійшла на землю.

Борт зайняв своє місце.

– Я піду, може, висповідаясь, – сказала мама, поправляючи хустку.

– А я? – запитав молодший брат.

– А ти будь з братом.

– Не вийде, – похитав головою Теодор. – Я буду на хорах, а нині там не буде місця для малих.

– Та й внизу людей буде не протовкнутися, – занепокоїлася мама. – Ще затиснуть.

– Не бійтеся, мамо, не затиснуть, – заспокоїв її старший син. – Буде стояти, як всі. Не маленький.

– То я пішла. Побачимось після служби.

Марта попрямувала до церкви. Дорогою вона зустріла стриєчну сестру священика Наталію, яка провадила його домашнє господарство, дізналася, що і та йде до сповіді. Так удвох вони і рушили до церкви.

Теодор Засмужний повагом зліз з воза, прив'язав поводи до ближчого дерева, кинув перед кінями траву.

Тепер можна і привести себе у належний вигляд. Він обтрусив і без того чистий піджак, почистив шматком тканини чоботи.

Це був молодий високий красивий юнак. Буквально декілька днів тому йому виповнився двадцять один рік. Таким чином він став повноправним господарем. Але гордість, якою переповнювало його єство, виявилось упереміжку з великою відповідальністю: тепер він відповідав за матір і молодшого брата, тим більше, що старший брат зараз служить у війську і повернеться лише восени.

– Дорку! А Дорку! – хникав поруч Юрко.

Видно, він вже давно кликав брата.

– Ну?

– Пустити мене до хлопців.

– А ти гуляти сюди прийшов?! Будь коло мене.

– Та ти сам мамі говорив, що мені не можна на хори.

– То замість того лови бавитись?

– Чому лови? – не зрозумів Юрко. – Ми будемо гарно стояти біля церкви. Всередині і так місця всім не вистачить.

Що правда, то правда. Теодор захоплено подивився на величну споруду церкви. Так, жителі Кам'янки Лісної можуть гордитися, що у їхньому селі є така церква. Побудована у формі рівного хреста, вона піднімається куполом вгору на тридцять сажнів. Теодор гордився з того, що і він приложився до її будови. Правда, мурувати він не встиг, зате майстер Яків Хомик найняв його у свою бригаду для малювання стін.

Церква була велика, але сьогоднішнього дня навіть вона не в змозі прийняти усіх бажаючих потрапити всередину.

– Ну, Дорку!

Теодор зверху поглянув у благальні очі молодшого брата:

– Якщо мені чи мамі хтось пожаліється, що ти поводиш себе...

– Ніхто не пожаліється, – перебив його Юрко і прожогом кинувся до знайомих хлопчаків, слухно припустивши, що дозвіл бути вільним отримано.

Теодор Засмушний оглянувся, серед численних вірних побачив своїх однолітків, які живо щось обговорювали. Молодий чоловік направився до них.

Привіталися. Вони були знайомі із самого дитинства – Михайло Березовець, Осип Бучма, Максим Холод та Теодор Засмушний; разом ходили до місцевої школи, правда, Теодор єдиний закінчив усі чотири класи; разом пасли почергово корів та коней; тепер же вони неодноразово зустрічалися то на косовиці, то десь на весіллі, а найчастіше ось тут біля церкви. Так вийшло, що цю четвірку зв'язувала якась невидима нитка. Навіть найближче майбутнє обіцяло для них бути спільним.

Розмова в основному точилася навколо сьогоднішньої події, неначе на замовлення погоди.

– Отець вже приїхав? – поцікавився Теодор.

– Уже, – відповів Бучма. – Його привіз фірман.

– А владика?

– Ще немає. Та й не солідно йому приїжджати перед іншими отцями і чекати, поки всі позбираються.

Тут Березовець торкнувся Засмушному плеча і насмішливо кивнув:

– Дивись!

Теодор повернув голову, куди показував друг, і насупив брови. Стрімголов до нього біг брат Юрко. Усі з цікавістю подивилися на Теодора. Вони знали, який у нього не по роках крутий норов. А він спочатку подивився у натовп, сподіваючись побачити принаймні півдюжини хлопчаків. Але за молодшим братом ніхто не гнався.

– Ну? – суворо запитав Теодор, коли Юрко захеканий зупинився перед ним.

– Я... бачив... – Хлопець від бігу не міг зв'язати слова у речення.

– Як мінімум святого отця, – вставив Максим.

– І що ти бачив? – Теодор не полишав надії дізнатися причину поведінки брата. Йому було неприємно, що Юрко підставив його перед друзями, і все ж він не хотів карати брата тут.

– Там... Йван, – нарешті знайшовся той.

– Який Йван? – не зрозумів Теодор. – Говори ясніше.

– Наш Йван.

Теодор нерозуміюче подивився на хлопців, потім знову перевів погляд на брата.

– Що ти вигадуєш?! Звідки йому тут бути? Йому ще півроку служити. Юрку, я тебе попереджав...

– Я говорю правду, – ображено мовив брат. – Я його бачив.

– Юрку... – повторив Теодор, але його перебив Осип.

– А це не він? – запитав, показуючи на одну з постатей.

Це був високий молодик у військовому однострої.

– Точно, Іван, – подав голос Бучма.

Тим часом військовий окинув поглядом натовп, когось шукаючи, нарешті зупинився на їхній групі і направився до них.

– Іван, – впевнено повторив Осип.

Усі уважніше придивилися до нього. На Іванові був однобортний мундир темно-синього кольору, на якому вгадувалися шість золотих гудзиків. Невисокий, злегка скошений стоячий комір мав клапани бордового кольору; такий же колір мав і обшлаг на рукаві.

Чорні хромові чоботи виблискували на сонці. На голові красувалося шако¹ такого ж, як мундир, кольору з жовтим двоголовим орлом.

Неймовірним чином, але це дійсно був старший брат Теодора та Юрія.

---

¹ Інакше *чако* – головний убір піхоти.

Теодор недовірливо востаннє поглянув на прибулого і першим зробив крок назустріч. Брати обнялися. Вони були дуже різними, сини одного батька: старший Іван високий, стрункий, навіть довгов'язий, а Теодор дещо нижчий, кремезніший, ширший у плечах. Старший на три роки Іван був ніжніший, обличчям походив на маму на відміну від більш мужнього Теодора – майже точної копії батька. Однак присутні не могли не відзначити, що за роки військової служби Іван змужнів, перетворився на справжнього чоловіка.

Нарешті брати перестали обніматися, Іван злегка відіпхнув Теодора, щоб уважніше роздивитися.

– Справжній чоловік! – похвалив він. – Як виріс! Ні?

Останнє слово Іван адресував присутнім, чекаючи від них схвалення. Вони похитали головами.

– Ну, а ти, шило!

Іван узяв Юрка за притиснуті до тулуба руки і підніс вгору.

– Чого ж ти побіг? Не признав? Я тебе помітив одразу, думаю, Юрко це чи ні, а він як рвоне від мене...

З цими словами старший брат поцілував наймолодшого, але з рук не відпустив.

– Упізнав, – заспокоїв його Теодор. – Лише побачив тебе, так біг до мене сказати, що я заледве не покарав його.

– Ну навіщо карати такого хорошого хлопця, – примирливо відповів Іван. – Адже ти хороший?

Юрко, не знаючи як реагувати на слова брата, лише кивнув головою.

– А де мама? – запитав Іван.

– Пішли до сповіді. Вийдуть вже після служби. Іване, а чому ти тут? – поцікавився Теодор.

– А, це цікава історія. – Іван поставив Юрка на землю. – Мій командир дивізіону, виявляється, дуже хороший знайомий владики. Дізнавшись, що їх преосвященство прибуде на освячення церкви у Кам'янку Лісну і що я сам звідси родом, командир дав мені відпустку.

– Надовго?

– До вечора. Тобто до восьмої години, – уточнив Іван і, поглянувши на середнього брата, розвів руками: – Служба!

– То ти і додому не заїдеш?

– Не можу запізнитися на службу.

– Я тебе відвезу, – впевнено вирішив Теодор. Він поглянув на Юрка, що не відводив очей від старшого брата, і уточнив: – Ми тебе відвеземо.

– Владика! – перебив їх Максим.

Усі, наче за командою, подивилися на дорогу. Одразу ж затихли розмови. Запряжена четвіркою добротних гнідих коней, до церкви, здіймаючи куряву, наближалася чорна карета. На козлах поважно сидів кучер, тримаючи у витягнутих руках віжки.

Дехто знімав шапки і низько кланявся владиці, хтось просто оголював голову.

У людському натовпі утворився вільний коридор.

У цей живий коридор і направив коней кучер. Ще не встигли коні зупинитися і ще не осіла пилюка, як до карети підбіг служка місцевої церкви і відкрив дверцята.

Присутні затамували подих. Не кожен день їм доводилося бачити владику, тому всі хотіли розгледіти якнайбільше.

Майже одразу з'явився єпископ – шістдесятирічний чоловік, не по літах підтягнутий, жвавий, у багато оздобленій сутані. Він ступив на землю, оглянувся і зі словами «Мир вам!» сотворив хресне знамення.

Час, певно, підпірав, бо єпископ не затримуючись попрямував до церкви, а за ним з великим пакунком заспішив монах, що приїхав разом з владикою.

– Зараз почнеться, – порушив мовчанку Теодор. – Пора і мені йти.
– Та й нам також, – сказав Холод і, попрощавшись з Іваном, разом з товаришами направився ближче до церкви.
– Мушу йти, – повторив Теодор. – А то ще спохватяться мене.
– Слухай, Дорку, – зупинив його Іван. – Ти не бачив Настуні?
– Настуні? – здивувався середній брат і, побачивши обличчя старшого, засміявся.
– Ти чого?
– А я-то думав, що ти до нас з мамою приїхав.
– То ти не бачив? – сердито повторив Іван.
– Ну не сердься, – примирливо сказав Теодор. – Не бачив. Може, вона прийшла раніше. Принаймні, дорогою сюди я її не зустрічав. Інакше обов'язково підібрав би.
– Я бачив, – подав голос Юрко.
– Що ти бачив? – здивувався Іван.
– Настуню бачив. Вона тут. Разом із сестрою. Якщо треба, я миттю знайду.
Старші брати презирнулися. Наймолодший Юрко, виявилося, був у курсі всіх амурних справ старшого.
– Не треба шукати, – відказав Теодор. – Настуня!
Здивований Іван озирнувся і побачив двох дівчат. Вони були дуже схожі, дві сестри – Настуня та Палазя. Зовні вони виглядали однолітками, хоча Настуня була на п'ять років старшою, а Палазі ще не виповнилося п'ятнадцяти. Сестри жили неподалік оселі Засмужних, брати знали їх усе життя, довгий час сприймали їх лише як сусідок, але перед мобілізацією в армію Іван кинув оком на старшу сестру. Цей погляд не залишився непоміченими красивою дівчиною.
Молодша Палазя була ще малою, щоб про таке думати.
Іван з несподіванки втратив дар мови, а коли захотів нарешті щось сказати, невідомо звідки з'явився церковний служитель отець Михайло і невдоволено звернувся до Теодора:
– Чому ти досі тут? Зараз почнеться свята літургія, а тебе треба ще шукати.
– Пробачте, – знітився Теодор. – Винен. Каюсь. Приїхав на побивку брат Іван.
Здалося, що отець Михайло тільки тепер запримітив військового.
– Слава Ісусу Христу! – привітався Іван.
– Слава навіки! – відказав отець. – Гадаю, одразу після служби ти нікуди не втечеш?
– Не втечу.
– Тоді пішли.
Останні слова були звернуті до Теодора.
– Побачимось після служби, – кинув Теодор.
– Я буду з Іванком, – знову знайшовся Юрко.
Теодор усміхнувся.
– Не сумніваюся.
Він попрямував за отцем Михайлом до церкви і все ж встиг почути запитання молодшого брата.
– А у тебе є рушниця?
Що це було перше, але не останнє запитання допитливого хлопця, Теодор знав, тому в душі співчував старшому братові.
А потім особисті переживання забулися.
Служба почалася незвично. Вже перші слова «Благословенно царство» проспівав не хто інший, як перемишльський єпископ. Хоч переважна більшість присутніх знала слова літургії напам'ять, сама присутність таких поважних гостей перетворювала дійство на щось незвичне, небуденне.

Коли ж з хорів почувся незнайомий могутній голос «І Духові Твоєму», присутні стали перешіптуватися.

– Хто це? – запитували одні.

– Дорко Засмушний, – відповідали інші. – Микити середульший син. Того, що коні забили.

Хтось скося кидав поглядом на Марту, яка притихло стояла біля криласу, хтось уважніше став слухати, як молодий Засмушний читає Апостола.

Так, все незвичне було того дня. Навіть закінчення служби принесло несподіванку. Коли прозвучали останні слова літургії, коли церковний хор проспівав усім присутнім «Многая літа», на середину церкви вийшов єпископ Костянтин. На ньому була велична єпископська митра червоного кольору з чотирма вишитими херувимами і великим діамантом спереду.

Він наказав винести крісло і запропонував пароху Іоанну Гавришкевичу сісти. Заінтриговані цим люди затамували подих.

А єпископ говорив:

– Дорогі вірні во Христі браття і сестри! З отцівською радістю дізнався я, що ви, ведені духом побожності і ревності во славу Божу, слухняні до закликів ревного у душпастирській праці преподобного о. пароха Іоанна Гавришкевича, побудували і прикрасили цю чудову Божу церкву.

Ця ваша праця і з щирим серцем подані дари є хорошим проявом синівської любові і вдячності Всевишньому Богу, чия всемогутня рука благословляє рілничу вашу працю, а через святу Церкву всім вірним щедро подає ласки на спасіння душі.

Коли по свідоцтву Божественного Спасителя Господа нашого Ісуса Христа найменше добро не залишиться без Божої нагороди, так і ваша праця і жертви зроблять вас гідними великої милості і багатого благословення небесного.

Як ви знаєте, його святість Папа Лев XIII іменував вашого духовного пастиря отця Іоанна своїм шамбеляном. Цим він відзначив п'ятдесятиліття священства. А я з великою радістю повідомляю, його цісарська величність нагородив отця Іоанна Гавришкевича орденом Франца Йосифа. І я з великим задоволенням виконую цю почесну місію. Дозвольте, отче, привітати вас з таким визначним днем. І нехай Господь Бог і вас, отче, і тебе, богохранима паство, і всіх вас православних християн пом'яне у Царстві Своєму. Во ім'я Отця, і Сина і Святого Духа! Амінь!

З цими словами єпископ Костянтин Чехович почепив на груди отця Гавришкевича орден.

Розчулений парох пустив скупі сльози. Йому доходило до вісімдесяти, він був хворий, побудова церкви підірвала його здоров'я, але отець не здавався, навіть сьогодні не дозволив нікому відправляти замість себе службу.

Він спробував підвестися з крісла, опершись на руку свого помічника. Побачивши це, єпископ Чехович владним рухом руки зупинив його.

– Отче! – сказав він. – Дозвольте мені наказати вам сидіти. Сьогодні ви – вищі від мене!

Ці слова вірні церкви зустріли оплесками.

Теодор Засмушний покинув церкву майже останнім. Просто раніше він не зміг це зробити. Уся площа перед церквою була вщерть заповнена народом. Слушно припустивши, що брат може знаходитися на тому самому місці, що і перед службою, він направився туди.

Майже одразу Теодор помітив маму. Вона стояла разом з сином Іваном і, щаслива, прихилилася до його плеча. Видно, всюдисущий Юрко таки зміг пробратися в натовпі до мами і повідомити радісну новину.

Марта сьогодні взагалі вважала себе тричі щасливою. По-перше, вона прийняла причастя з рук самого владики. По-друге, середній син Теодор у такий день вперше читав Апостола, а по-третє, старший син Іван прибув у відпустку. Вона із задоволенням ловила заздрісні погляди односельців і ще ближче тулилася до старшого сина.

З другого боку від Івана не відступав малий Юрко.

– Я сподіваюся, ви не забули, що у вас ще є середній син і брат? – з удаваною образою підступив до них Теодор.

– Ти ж з нами завжди, – примирливо відповіла мама. – А Іванко сьогодні знову їде.

– Нічого собі Іванко, – засміявся Теодор. – Я от думаю, чи і мене через три роки хтось назве Теодорко.

– Я назву, – подав голос Юрко.

– Ой, чого ж ми стоїмо, – похопилася Марта. – Іванкові скоро знову до війська. Хоч до хати зайде.

Іван запитливо подивився на Теодора. Той зрозумів його.

– Відвезу, – відповів він. – Обов'язково відвезу.

– Ну тоді поїхали.

Усі четверо попрямували до подвір'я школи, де на них чекали коні.

– Встиг поговорити? – тихо запитав брата Теодор.

– Тільки тоді, коли Юрко бігав за мамою, – відповів Іван. – А то тільки і було – де твій кріс? А де твої медалі? Останнім запитанням було, чи маю я шаблю і чи принесу її додому.

– І принесеш?

– Імперія збідніє, коли кожному вояку видаватимуть додому зброю. На знімку побачите. З цією розмовою підійшли до коней.

У той час, як Теодор поправляв зброю, Іван допоміг мамі вилізти на воза.

Невдовзі розмістилися всі: старші брати сіли на передню лавку, мама з меншим – позаду. Теодор злегка натягнув віжки і кинув лише: «Війо!» Слухняні коні легким кроком направилися додому.

Певний час їхали мовчки. Мовчанку порушив Іван.

– Бачили митру владики? – запитав він.

– Звичайно, гарна митра. А що?

– А ви знаєте, з чого вона виготовлена?

– З золота, напевне. А яка різниця?

– Велика, – відповів Іван. – Митра перемишльського єпископа не що інше, як перероблена корона короля Данила.

– Якого Данила? – не зрозумів Теодор.

– Нашого Данила. Нею Папа Римський коронував князя ще шістсот років тому.

– Здорово! – вигукнув Юрко. – А я добре і не розгледів її.

– А ти багато, я бачу, пропустив, – озвався Теодор. – Ти хоч службу стояв тихо чи весь час бігав?

– Я біля Йванка був.

– Ти не дуже строгий до нього? – запитав Іван.

– А хто його виховає, як не я. Наступні три роки він твій.

Вони минули крайню хату і виїхали на польову дорогу.

Кам'янка Лісна не була звичним селом у класичному розумінні цього поняття. Якщо сусідні села були компактними утвореннями, то каменюхи (як вони себе називали) воліли селитися дещо поодаль один від одного, дотримуючись принципу «серед людей, але без сусідів». Тому то там то тут були розкидані хутори, де серед зелені ховалися декілька господарств, а той лише одне. Засмужні жили від церкви на відстані дві милі на хуторі, що налічував тридцять господарств.

Іноді відстані між сусідніми хуторами сягали до милі й більше. Але все ж таки це було одне село, і жителі його вважали себе односельцями.

Власне Кам'янка Лісна була складовою частиною більшого об'єднання – Кам'янки Волоської, відомої ще від часів польсько-румунської війни. Саме тоді, розказують старожили, на цю територію прибули, тікаючи від польських військ, п'ятнадцять волохів і оселилися на цій

місцевості. Пізніше вони розчинилися серед місцевого населення, і тепер про них нагадують лише деякі назви хуторів, прізвища жителів і назва села. Правда, Кам'янка Волоська офіційно зникла з мап ще півстоліття тому, розпавшись на чотири самостійні гміни. Однією з них і була Кам'янка Лісна.

Їхали легким кроком. Старші брати говорили про щось своє, молодший Юрко сидів неначе засватаний і уявляв, як він хвалитиметься перед сусідськими хлопцями своїм братом, а коли той приїде з війська назовсім, то випросить у нього військовий кашкет. Ото інші будуть заздрити йому!

Від такої думки Юркові стало аж млосно.

А Марта сиділа і гадки не йняла, чим вона пригощатиме старшого сина. Ні, звичайно, хліб і до хліба у хаті є завжди, але у такий день їй хотілося подати щось особливе.

Здіймаючи куряву, їх обігнала бричка, на якій розмістилася родина Паньків – глава сім'ї Данило з жінкою сиділи обличчям до коней, дочки Анастасія та Пелагея дивилися назад. Кіньми правив старший син Дмитро. В знак поваги старий Данило злегка підняв капелюха. Іван за звичкою віддав честь, чим викликав сміх дівчат.

– Ти мене прикриєш? – тихо запитав Іван, ледь помітно кивнувши назад на матір.

Теодор скося глянув на брата.

– Надовго? – поцікавився він.

– Хоча б на годинку.

– Ну, добре. Щось придумаємо.

Позаду почувся гучний тупіт. Теодор озирнувся. Їх наганяла багато оздоблена бричка, запряжена парою білих довгоногих коней. Це додому спішила родина місцевого війта. Дебелий сорокап'ятирічний багатій гордо сидів разом з жінкою, пихатою Меланкою, і час від часу щось наказував візнику. Після кожного наказу той піднімав батіг і підганяв коней. Навпроти батьків сидів їх єдиний син Семко, одноліток Теодора. Він був вічно невдоволений, озлоблений на увесь світ. Важко захворівши у п'ятнадцятирічному віці на звичайне запалення, він чомусь перестав рости, чим викликав насмішки товаришів. До всього додалося те, що два роки тому на огляді медичної комісії, яка відбирала юнаків до війська, його забракували через менший, ніж належить військовим наказом, зріст. Тому йому не судилося служити у війську разом зі своїми однолітками, через що він дуже комплексував.

Порівнявшись з возом Засмужних, війт зневажливо кивнув; його жінка навіть не повернула голови, а Семко так подивився на братів, що Іванові стало незатишно.

– Що це з ним? – запитав Іван.

– Господарі! – сплюнув Теодор. – Що ми йому з нашими нещасними моргами!

– А спішити навіщо?

– Семко підбиває клин до молодшої Палазі. Хто знає, може це твій швагер поїхав!

– Борони мене Боже від такої родини! – засміявся Іван. – Краще вже залишуся сиротою.

З такою розмовою незчулися, як підїхали до рідного села. Польова дорога непомітно перейшла у гостинець, який одразу ж роздвоївся. Одна вітка вела праворуч у власне село, а лівою вони зигзагом виїхали на обїзну дорогу, що вела до їхньої хати.

Хата Засмужних стояла на околиці села і мало чим відрізнялася від сусідніх. Вона була дерев'яною, покрита соломою, яка від віку і дощів почорніла. Де-не-де виднілися світліші снопи, покладені минулої осені. Як і всюди, фасадом вона була повернута на південь і дивилася на світ двома невеликими вікнами по обидві сторони від дверей. Все господарство розмістилося у великому чотирикутнику, оточеному дерев'яними будівлями. Ззаду до хати стояли комірчини на дерево, реманент і птицю, стайня для тварин і стодола. Далі за спорудами росла вільшина, що давала таке-сяке дерево і дрова.

Зі сходу до садиби приступав вигін, на другому кінці якого власне і починався сам хутір.

Теодор сказав «Вісьта!», і коні слухняно взяли вліво, переїхали через ледь помітну грядку і зупинилися перед дерев'яними ворітьми. Цю грядку, яка невідомо звідки взялася, принаймні, навіть старожили пам'ятають її такою ж, у селі називали смугою. Колись вона була природною межею села. Але в незапам'ятні часи їхні предки оселилися на цьому місці, побудували свою хату «за смугою», чим і отримали спочатку своє прізвище, а потім і прізвище.

Іван, не чекаючи, коли брат заїде на подвір'я, зіскочив з воза, швидко відкрив ворота і закрив після того, як коні проїхали.

– Вдома! – сказав він, зняв шако і перехрестився.

З буди на північно-східному куті подвір'я вискочив здоровий чорний пес і захлинувся гавканням, але, впізнавши господаря, якого не бачив рік (саме тоді Іван приїжджав на побивку), радісно притулився до землі.

– Упізнав, – зрадив Іван.

Він підійшов до собаки і погладив його по спині.

– Ну, брате, як твоє собаче життя?

Собака лише тьвкнув, мовляв, служба є служба.

– Як я тебе розумію! – відповів Іван.

– Що ти там із псом розговорився! – удавано невдоволено сказала мати. – До хати зайшов би.

– Зайду, мамо. Для цього і приїхав.

Він востаннє погладив собаку, видно, пообіцявши таким чином ще прийти і не з пустими руками.

Їхня хата була типовою для всієї Кам'янки Волоської. Марта з синами увійшли у великі сіни. Двері справа вели у комору, зліва – у житлову кімнату. Одразу ж при дверях знаходилася велика піч, справа – комин. Довкола стін стоять лавки, а посередині стіл, накритий білим полотном. На столі Іван побачив старовинну книгу – гордість родини Засмужних. Колись батько розповідав, що їхньому предкові її особисто подарував перший парох місцевої церкви отець Василь Курдоба з вдячності за те, що той під час нападу татар на село зумів заховати жителів, а сам, ризикуючи життям, повів нападників іншою дорогою. Це було більше двісті років тому. Іван пам'ятав, що на першій сторінці книги ще рукою прадіда було написано: «Року 1671» і «Церков заснована 1666 року». Видно, перед тим, як йти до церкви, брат Теодор вчився читати Апостола.

Біля протилежної стіни стояло дерев'яне ліжко.

Двері навпроти вели до іншої кімнати, яка колись також була коморою, але недавно брати переробили її. Тепер там жив Теодор.

Увійшовши у господу, Марта одразу заметушилася і, навіть не переодягнувшись, наче пила на святкову спідницю запаску. Невдовзі на столі з'явилися білий хліб, ще тепла, вийнята з печі, картопля зі шкварками і навіть запечена качка.

Після спільної молитви всілися з чотирьох сторін столу. Іван, що вже відвик від домашньої їжі, їв поволі, зачерпуючи ложкою маленькі порції картоплі. Зате малий Юрко наминав, здавалося, за двох, аж лящало за вухами.

– Не чавкай! – строго попередив Теодор.

– Я не чавкаю, – спробував відповісти молодший брат з повним ротом їжі.

– І не говори, коли їси!

– Що ж ти не їси, Іванку? – стурбовано запитала Марта. – Чи, може, щось несмачне? Чи, може, хворий?

– Та ні, мамо, просто не голодний, – заспокоїв її Іван. – Я ж говорив вам, нас добре годують.

– То хоч качку спробуй! Бачиш, яка жирна. І скоринка є, така, як ти любиш. Неначе передчувала, що ти приїдеш.

Іван, що дійсно не хотів їсти, вирішив не засмучувати маму і відломив від качки ногу. Запечене м'ясо було м'яке і смачне.

– Ви б женилися, діти! – сказала, поглянувши на старших братів, Марта. – А то бачите, я вже стара, немічна.

– Це до нього! – кинув на Івана Теодор і отримав стусана під столом. – А що я? Мені восени до війська на три роки. А Іван повертається. Йому і женитися.

Теодор подивився на ехидно усміхнене обличчя молодшого брата і закінчив:

– А тобі взагалі про це думати рано!

Після обіду Іван надів кепі, струсив з чобіт пилюку і сказав:

– Піду пройдуся!

– Не забувай, що я маю тебе ще відвезти, – нагадав Теодор.

– Не забуду.

З цими словами Іван закрив за собою двері.

– Куди це він? – стривожилася мати.

– Та не переживайте ви, мамо, так! Нехай пройдеться селом.

Юрко хотів вставити і собі, що він знає куди попрямував старший брат, але, побачивши кулак Теодора, миттю «забув» і вирішив, що для нього безпечніше промовчати.

А Іван вийшов з подвір'я і попрямував вздовж вільшини на невеличкий пагорб, що здіймався над усім хутором і був його найвищою точкою. Вільшина справа буяла зеленню і від неї віяло приємною прохолодою. Колись, ще до армії, вони з Теодором несподівано наткнулися тут на косулю. Видно, вона випадково прибулилася сюди із сусіднього лісу, що виднівся на півночі на відстані двох миль. Цікаво, чи зустрічаються тут ще косулі? Треба запитати Дорка.

Іван минув вільшину і вийшов на берег невеличкого озера. Воно дійсно було маленьке, від чого й отримало свою назву – Мале. Звідки воно з'явилося тут, на самому горбочку, не знав ніхто, принаймні навіть старожили пам'ятали Мале таким же. Вода з озера нікуди не витікала, але її рівень залишався майже незмінним, лише злегка варіювався залежно від погоди і пори року. Влітку Мале кишіло малечею, що купалася; господині прали білизну. Взимку озерце перетворювалося на ковзанку, яка заледве уміщала всіх бажаючих покататися, адже дітвори у селі було багато, а Мале не могло похвалитися розмірами – лише двадцять на п'ятдесят метрів.

Іван вийшов на берег і зупинився перед водою. Навкруги де-не-де росли верби. Він при-сів, зачепив долонею воду.

Незабаром він почув позаду легкі кроки. Знаючи, кому вони належать, Іван озирнувся. Перед ним стояла Настуня. Піддавшись мимовільному пориву, Іван потягнувся до дівчини і пригорнув її до себе. Із задоволенням він відзначив, що Настуня не відштовхнула його.

Мобілізація

Брат Іван повернувся з війська на початку жовтня, а вже найближчого понеділка після Покрови усіх юнаків 1884 року народження посадили на підводи і повезли до Рави-Руської. Їх, новобранців, назбиралося зо два десятки. Розмістилися вони на п'ятох підводах. Нерозлучна четвірка – Засмужний, Бучма, Березовець і Холод – зручно вмістилися на возі, яким правив брат Теодора Іван. Як людина, що лише недавно повернулася додому з тої-таки Рави, він згодився завести їх на комісію, прослідкувати, куди вони будуть направлені для подальшої служби, і переказати все рідним. Після молебню у церкві, слів на дорогу – щирих та добрих отця і високомірних та зарозумілих війта – кавалькада рушила на захід, до гостинця. Матері витирали хустками сльози, батьки похмуро дивилися на синів і думали, що це від'їжджає робоча сила, яку треба кимось замінити, а хлопчак ще довго бігли за возами.

Коли вони, зрештою, відстали, Іван повернувся до принішклих новобранців і усміхнувся.

– То як, хлопці, дрижаки відчуваєте?

– А ти яким був три роки тому? – відказав Теодор. – Можна подумати, тоді ти був спокійний.

– І я хвилювався, – признався Іван. – Не знав, що мене чекає, тому і хвилювався.

– То нам нічого боятися? – подав голос Бучма.

– Переживати, звичайно, треба, але боятися не варто.

– А що найважче в армії? – поцікавився Березовець.

– Дисципліна.

– А не муштра?

– Дисципліна, – повторив Іван. – Муштра, звичайно. Це і вставати зранку, і цілий день на плацу, і маневри, але і дотепер ви вставали ще до сходу сонця і увесь день працювали на полі.

– А дисципліна?

– Це найважче. Але якщо ви з першого дня зрозумієте, що командир завжди правий, навіть тоді, коли він не правий, служити вам буде неважко.

– От цікаво, куди нас направлять, – сказав Холод.

– Ясно куди, в піхоту. У наш вісімдесят дев'ятий полк, – відповів Іван.

– От добре було б потрапити в кавалерію, – замріяно мовив Максим. – В улани. Коні, шаблі. А яка у них гарна форма!

Помовчали. Служити в уланах було мрією усіх юнаків Кам'янки, і не тільки її. Вважалося щастям потрапити в один з уланських полків. По-перше, саме такі хлопці були поза конкурсом на серця дівчат, а по-друге, служба в кавалерії була не така важка, як у піхоті, принаймні не треба було добиратися до місця маневрів пішки.

Їх розчарував Іван.

– Даремна надія, хлопці, – сказав він. – Останні п'ять років ніхто з нас, русинів я маю на увазі, в кавалерію не попадали. Лише поляки.

– А якщо знаєш польську мову? – запитав Максим і скося подивився на Теодора.

– Її вам обов'язково треба знати. Або вивчити, – відповів Іван Засмужний. – Всі команди даватимуться німецькою, іноді польською.

– А якщо німецьку не знаємо? – поцікавився Йосип.

– Також не страшно. Основних команд небагато. Вивчите скоро.

– А якщо не вивчимо?

– Не хвилюйся – вивчиш. А якщо ні – «допоможуть».

Так за розмовою коротали час. Перед Липником вони нагнали таку ж, тільки більшу, кавалькаду з Добросина, а у самому селі до них приєдналися місцеві новобранці.

У Раву-Руську вїхав обоз з двадцяти підвід. Іван впевнено правив його до потрібної споруди, де працювала комісія. Вже перший погляд на площу перед двоповерховим будинком викликав у хлопців захоплення. На площі неможливо було протовкнутися, стільки тут було возів, бричок і навіть карет.

Чіпке око Теодора відмітило, що прибулі юнаки розділилися на групки різної чисельності. Напевне, групувалися за територіальною признакою. Найбільша група скупчилася на протилежній стороні площі. Вона, здавалося, нічим не відрізнялася від інших, але Теодор помітив, що і брички біля них кращі, і тримаються вони впевненіше, навіть нахабніше.

– Поляки, – тихо сказав Іван, помітивши, що брат дивиться саме туди.

– І тут вони хочуть командувати, – кинув Йосип.

– І командуватимуть, якщо ви не триматиметесь разом.

Оскільки Іван був у військовій формі, він мимоволі став головним поміж тільки що прибулих і вже хотів запитати когось, що робити далі, як з будинку вийшов унтер-офіцер і польською мовою сказав, що запускатися всередину будуть громадами за алфавітом.

– Нам ще не скоро, – підрахував Іван.

У подальшому відбувалося так, як і передбачав Іван Засмушний. Всередину будинку запускали по десять чоловік і не випускали нікого, поки комісію не пройшов останній. І ще одні Іванові слова підтвердилися: поляки потрапляли служити в улани і піхоту, а українці лише у тутешній піхотний полк. Лише одному призовникові з Бутин пощастило, і він потрапив до уланів, чим викликав заздрість в українців і злобу у поляків.

Давно вже пройшла черга хлопців з Добросина, а каменюхи все ще чекали. Немає нічого важчого за чекання. Цю істину на собі перевірили призовники з Кам'янки Лісної.

Але все, навіть осоружне чекання колись минає. Настала і їхня черга. Перша десятка увійшла у будинок. Іван з іншими чоловіками залишився назовні.

Вони пройшли довгим коридором і зупинилися перед високими дверима, за якими засідала комісія. Той самий унтер-офіцер вишикував їх по алфавіту, назвав першого Березовця, відкрив перед ним двері, а іншим строго наказав не шуміти, щоб не заважати поважній комісії.

Теодор разом з іншими замовкли, боячись не лише щось говорити, а навіть дихати.

Березовець повернувся досить швидко, на ходу заправляючи комір сорочки.

– Осипе, твоя черга! – лише сказав він.

Бучма перехрестився і зник за дверима.

– Ну як? – тільки і запитав Теодор.

– Піхота. Вісімдесят дев'ятий полк.

– Що питали? – поцікавився ще один призовник.

– Сказали роздягнутися, виміряли зріст, зважили, запитали, чи знаю я польську мову.

– А ти?

– А що я? – знизив плечима Березовець. – Сказав правду. Що розумію, про що говорять, навіть можу сам щось сказати.

Теодор Засмушний пішов лише шостим. Перед тим усі п'ятеро вийшли рекрутами одного полку.

Навпроти дверей він побачив довгий стіл, за яким сиділи четверо військових і один лікар у білому халаті. Серед військових крайнім справа сидів вже знайомий унтер-офіцер, поруч миршавий чоловік у круглих окулярах, напевне, писар, далі солідний офіцер з багатьма медалями на грудях і трьома зірками на червоному комірі. Четвертий молоджавий офіцер мав лише одну зірку, але на зеленому комірі. Звичних піхотинців погон не було, лише на лівому плечі жовтів тонкий шнурок.

– Теодор Засмушний, селянин з Кам'янки Лісної, – говорив унтер-офіцер. – Попередньою комісією признаний годним до військової служби. Роздягайтесь!

Коли Теодор залишився в одних лише підштаниках, з-за столу підвівся лікар і підійшов до нього. Він вийняв із бокової кишені довгу трубку і приставив її до грудей Теодора. Слухав довго, наказуючи то дихати, то ні.

Потім він виміряв його зріст, зважив.

– Годний! – лише сказав він.

– Одягайтесь! – наказав унтер-офіцер, а коли той став одягатися, запитав: – Czy znasz dobrze język polski?²

– Pewnie,³ – відповів Теодор.

Він був готовий до такого питання.

Раптом стрепенувся офіцер, що до того часу лише індиферентно мовчав.

– Sprechen Sie Deutsch?⁴ – запитав він.

– Ja, – здивовано кивнув Засмужний. – Ich spreche.⁵

– Gut. Wieviel Klassen Sie beendeten?⁶

– Vier.⁷

– Haben Sie eine Pferde zu Hause?⁸

– Ich habe, – відповів Теодор і додав: – Fünf.⁹

Засмужний внутрішньо зібрався. Невже йому пощастить, і він єдиний з каменяків служитиме в уланах? Ото брат здивується!

А офіцер нахилився вперед і через свого сусіда сказав писарю лише одне слово:

– Dragoner!¹⁰

Драгуни! Невже йому це не причулося? Елітні війська усього цісарства! Він взагалі не пам'ятав такого, щоб односельці служили в драгунах. Правда, драгуном був сусідський дід Овсій, але це було ще за пруської війни, та й помер той вже три роки тому.

– Ви вільні, – сказав унтер-офіцер. – Почекайте, вас повідомлять, що робитимете далі. Нехай заїде Камінецький.

Не пам'ятаючи себе, Теодор вийшов з кімнати. Він лише кивнув сусідньому призовникові, щоб той зайшов, а сам притулився до стіни.

– Ну? – тільки і запитав Михайло. – Піхота?

Теодор заперечливо похитав головою.

– Кавалерія.

В очах друзів він побачив неприховану заздрість.

– Улани?

Він усміхнувся.

– Беріть вище, – відповів. – Драгуни!

Цього, звичайно, ніхто не чекав. Присутні навіть не знали, як реагувати на цю новину, а Теодорові не сиділося на місці. Йому хотілося якнайшвидше побачити брата і повідомити про своє везіння. Але покинути приміщення він не міг: дисципліна – понад усе!

Більше ніяких несподіванок не трапилося. Всі решта хлопців потрапили у піхоту. Коли вони вийшли з будинку, то зіткнулися з черговою десяткою, яка саме заходила всередину. Теодор знайшов односельчан, серед них стояв брат.

---

² Чи розмовляєте польською? (пол.)

³ Звичайно (пол.).

⁴ Чи розмовляєш німецькою? (нім.)

⁵ Так. Розмовляю (нім.).

⁶ Добре. Скільки закінчили класів? (нім.)

⁷ Чотири (нім.).

⁸ Чи тримаєте вдома коней? (нім.)

⁹ Тримаю. П'ятьох (нім.).

¹⁰ Драгуни! (нім.)

– Як? – запитав він.

– Кавалерія, – гордо відповів Теодор і, побачивши кислі обличчя поляків, що прислухалися до їхньої розмови, додавив: – *Będę służył w dragonach.*¹¹

Ця новина виявилася несподіваною не лише для поляків, але й брата Івана.

– Ти не помилився? – недовіжливо перепитав він.

– Німецьку я знаю, – ображено відповів Теодор.

– Дивно.

– Що саме тобі дивно?

– Наскільки я знаю, русини в драгунах не служать.

– Виходить, служать. А якщо ні, то я буду перший.

– І все ж дивно.

Двері будинку відчинилися, і на подвір'я вийшов той самий офіцер. Тепер Теодор міг уважніше його роздивитися. На офіцерові були крапового кольору штани, заправлені у хромові чоботи зі шпорами. Голову офіцера покривало кепі, таке ж, як Івана, але головний убір був без двоголового орла, лише кокарда. З лівого боку до ремня кріпилася шабля.

Офіцер озирнувся, і, помітивши Теодора, направився до нього.

– Іване, ось цей офіцер.

Брат уважно придивився до офіцера.

– Це лейтенант.

Помітивши офіцера, люди розступалися, даючи йому дорогу. А він зупинився перед Теодором, що не знав, як себе тримати.

У правій руці лейтенант тримав невеличку папку.

– Теодор Засмушний, – по складах сказав він. – Ви служитимете під моїм керівництвом. Зараз ми відправляємося на місце постійного перебування.

– Зрозуміло, – тільки і спромігся Теодор.

Наперед вийшов Іван.

– Гер льойтнант! – звернувся він. – Пробачте, я погано розмовляю по-німецьки. Можу звернутися до вас польською?

Лейтенант дивно подивився на Івана, на його військову форму і кивнув.

– Хто ви?

– Я брат Теодора. Піхотинець 89-го піхотного полку. Демобілізований тиждень тому. Дозвольте запитати?

– Я вас слухаю.

– Мені відомо, що русини в драгунах не служать, – говорив Іван.

– Вам не все відомо, – відповів лейтенант. – Так, загалом драгунські полки укомплектовуються лише нами, німцями. Але існує єдиний полк, де служать німці, румуни та русини. Це 9-й Галицько-Буковинський драгунський полк ерцгерцога Альбрехта. І ви, Теодоре, маєте честь служити у ньому. Ви повинні виправдати велику честь, виявлену вам.

– Так, пане офіцер, – відказав Теодор, чим викликав усмішку того.

– Нічого, навчимо.

– Ще одне запитання, – не відставав Іван і, побачивши невдоволене обличчя офіцера, додав: – Останнє. Де служитиме мій брат? Куди писати листи?

– Лемберг, – кинув лейтенант. – Пішли.

Останні слова були адресовані Теодору. Той похапцем схопив плечовий мішок, спішно обняв брата, кивнув друзям і заспішив за офіцером.

---

¹¹ Служитиму в драгунах (пол.).

Він підозрівав, що пішки до Львова йти не доведеться. Напевне, пан офіцер приїхав сюди каретою, або просто на коні. А лейтенант спокійно повернув на вуличку, що вела до вокзалу, і Теодор зрозумів, що йому доведеться вперше їхати поїздом.

Помітивши перемену у виразі його обличчя, офіцер поцікавився:

– Їздили раніше?

Засмужений спромігся лише заперечливо кивнути головою.

– Нічого, – заспокоїв його офіцер. – Все в житті доводиться робити вперше.

– Пане лейтенант, – звернувся Теодор. – А як вас звати?

Той усміхнувся.

– Взагалі-то, драгуне, цього не прийнято питати командира, але оскільки ви ще не знаєте всіх тонкощів служби, то пробачаю вам. Я лейтенант другого дивізіону 9-го драгунського полку лейтенант Франц фон Шлосман. Тільки, рекруте, хочете хорошу пораду?

– Так.

– Для того, щоб бути драгуном, вам не вистачає однієї деталі?

– Якої? – здивувався Засмужений.

– Вусів.

Теодор мимоволі доторкнувся пальцями до верхньої губи.

– Так-так, – продовжив офіцер. – Драгун без вусів, це те саме, що драгун без коня. Врахуйте це у подальшому.

Вони проминули останні будинки вулиці й вийшли на вокзальну площу. Вона була заповнена народом – військовими та цивільними. Останні здебільшого трималися купок, але все ж око Теодора відзначило, що ці купки майже правильні чотирикутники. Повз них походжали військові, напевне, нижчі чини. Усі вони мали однакові сині мундири із зеленими комірами й обшлагами та крапові штани. Різнилися військові лише кількістю шестикутних зірок на комірі.

Лейтенант фон Шлосман підійшов до групи офіцерів, що розмовляли біля входу до споруди вокзалу. Він підняв руку до козирка і доповів:

– Гер обер-лейтенант! Завдання виконане. Рекрут Теодор Засмужений. Русин. Місцевий житель.

І подав папку.

Старший офіцер (дві зірочки на комірі) чомусь недовіркою подивився на лейтенанта, потім на Теодора, від чого тому стало ніяково, затим відкрив папку.

– Я так розумію, ви розмовляєте німецькою? – запитав він.

– Так.

– А польською?

Теодор кивнув.

– На запитання офіцера треба відповідати, а не кивати головою як кінь! – підвищив він голос.

– Так, розмовляю, пане офіцер, – спромігся на відповідь Засмужений.

– Навчимо, – примирливо вставив інший військовий.

– Звісно, що навчимо, – відтаїв обер-лейтенант. – Не таких навчали. Гер лейтенант! Нехай стає у загальний стрій. Скоро вирушаємо.

Лейтенант знову віддав честь і кинув Теодорові, мовляв, пішли. Він підійшов до однієї з груп рекрутів. При його появі до нього підбіг військовий.

– Пане кадет! Прийміть новобранця! – наказав лейтенант.

– Яволь, пане лейтенант!

Кадет зміряв Теодора від голови до ніг, прикинув його зріст і, взявши за рукав, поставив у першу шеренгу.

Теодор Засмужений поставив мішок на землю і випрямився. Ось і почалася його служба!

– Ти звідки? – запитав він свого сусіда зліва.

Той заперечливо похитав головою.

– Kim jesteś?¹² – повторив по-польськи.

– Він тебе не розуміє, – відповів сусід справа. – Румун.

– А ти? – поцікавився Теодор.

– Дмитро Віхоть. Мости Великі.

Теодор у свою чергу назвав себе.

– Care e numele tău?¹³ – повторив Теодор запитання, чим його дуже здивував.

– Мірча Бок, – відповів румун.

– Звідки ти знаєш румунську? – поцікавився Віхоть.

– А я більше і не знаю, – признався Засмушний.

Тим часом молодші командири заметушилися, голосними командами, а то просто і легкими поштовхами рук спробували навести лад. Прозвучала команда повернутися праворуч.

Через приміщення вокзалу колони рушили до вагонів.

На тій стороні вокзалу стояв потяг. Паровоз губився десь спереду; до нього було не менше п'яти вагонів. Загалом Теодор налічив одинадцять вагонів. Для новобранців відвели три останні.

Так сталося, що за все своє життя Теодор Засмушний так жодного разу і не проїхався потягом. Звичайно, він бачив його, і зблизька, але їхати не довелося. Тому він з певним острахом схопився за поручні і піднявся у вагон. Правда, Теодор побачив, що не лише він такий невпевнений; багато інших бачили поїзд взагалі вперше.

Рекрути всілися на лавках по четверо. Теодору випало сидіти з Віхтем, румуном і невідомим пихатим юнаком, що гидливо ставився до всього: і до того, що довелося братися за поручні, і до не зовсім чистого одягу рекрутів. Вершиною його ставлення стало те, що перед тим як сісти на лавку, він пробурмотів «Пся крев!», вийняв з чемодана білу тканину і сів на неї.

– Звідки тут румуни? – запитав Теодор Дмитра.

– Мені розповідали, що наш полк єдиний у цісарстві, де служать румуни, русини і поляки. Найбільше румун. Офіцери спеціально їздили в Румунію для набору до війська. Поїздом доїхали сюди. Почекали, поки наберуть русинів і поляків. Ми взагалі чекали відучора. Виходить, чекали тебе одного.

Теодор здивовано подивився на нього. Дмитро засміявся.

– Жартую, жартую. Потяг чекали.

– А ти, друже, звідки? – звернувся до поляка Теодор.

Той зневажливо оглянув його і відказав:

– Драп пану не товариш!

– Недалеко звідси, – відповів замість нього Віхоть. – Село Любича Королівська.

– Любича Крулевська, – гордо поправив поляк. – А естем Адам Скавронек.

– Ну Адам то Адам. Добре, що не Єва, – відказав Віхоть.

У цей момент вагон штовхнуло, і поїзд поволі рушив. Теодор з Дмитром перехрестилися.

– З Богом! – тихо сказав Віхоть. – Ти бував у Львові?

– Два рази, – відповів Засмушний. – А ти?

– Жодного.

– Тепер будемо там довго.

Поїзд проїжджав повз знайомі села. Теодор з сумом дивився на місцевість, якою він неодноразово проїжджав раніше. Коли тепер доведеться знову побачити ці місця?!

Поїзд злегка покачувало. Засмушний швидко при звичаївся до нового відчуття і подумав, що любитиме їздити потягом.

---

¹² Хто ти? (пол.)

¹³ Як тебе звати? (рум.)

Дорога до Львова зайняла дві години. Через станцію Підзамче і Клепарів вони доїхали до щойно збудованого вокзалу. Незвичним для Теодора, та й інших українців та й румунів, було величезне ажурне перекриття перонів. І взагалі чимось неймовірним стало електричне освітлення.

Рекрутам не дали можливості милуватися довго. Їх швидко вишикували в колони по чотири, причому «нерозлучній» четвірці випало крокувати у першому ряді. Перед ними на певній відстані розташувалися три унтер-офіцери.

І колона рушила. Йти довелося крізь частокіл електричних стовпів, які ще не світили. Напевне, вночі це виглядало вражаюче. Численні пасажири і просто перехожі з цікавістю дивилися на цю різношерсту масу, що незабаром мала стати струнким військом. А рекрути думали лише про єдине: лише б швидше добратися до місця призначення.

Йшли невідомими вулицями, час від часу повертаючи на бокові вулиці. Зовсім не знаючи Львова, Теодор Засмужний невдовзі взагалі загубився у закутках міських вулиць. Йому здавалося, що йдуть вони вже дуже довго і ця дорога не скоро закінчиться. Яке ж було його здивування, коли після чергового повороту вони зупинилися перед величезною брамою, яка, проте, одразу відчинилася, і колона новобранців вступила на великий плац, з трьох сторін оточений довгими приземистими будівлями. Унтер-офіцери швидко вишикували колону перед входом у добротний триповерховий будинок. Теодору Засмужному випало стояти у першому ряду справа. Невдовзі офіцери заметушилися, заспішили зайняти місця справа від чотирикутників новобранців. Поруч Теодора став той самий унтер-офіцер, який прийняв його ще у Раві-Руській.

Всі щось чекали. Погляди офіцерів були повернуті до дверей будинку. Невдовзі вони відкрилися, і на плац вийшли два офіцери, судячи з усього, командири.

При їхній появі прибулі з рекрутами військові виструнчилися.

На відміну від вже звичної Теодору форми, на офіцерах було не кепі, а чорний шолом з золотим гребенем. Крім того, на боковинах гребеня був рельєфний малюнок, що зображав лева. На лобовій частині кріпилася блискуча емблема у вигляді державного герба – двоголовий орел. До боковин шлему кріпився позолочений ремінь.

На грудях офіцерів красувалися численні ордени.

– Хто це такі? – запитав Теодор унтер-офіцера.

– Тихо! – прошипів той. – У строю не розмовляти! – А потім додав: – Командир нашого полку. Полковник Адольф Фрайгер Гауер фон Еренберг.

– Рекрути! – гучним голосом сказав полковник. – Вам випала велика честь: служити у прославленому Дев'ятому Галицько-Буковинському полку ерцгерцога Альбрехта. Ви повинні виправдати високе довір'я, що його вам надали. Наш полк існує з 1682 року і брав участь у двадцяти війнах. І ми зробимо все, щоб ви були гідними високого звання драгуна Дев'ятого полку.

Зараз ви різні – румуни, русини, поляки. Вас об'єднує лише таке-сяке знання німецької мови і навички поводження з конями. Вже дуже скоро ви повністю переродитесь. Зараз під наглядом унтер-офіцерів ви підете у лазню, де ви змиєте з себе усе, що зв'язувало вас з цивільним життям. Гершафтен! Виконуйте, а то я не можу спокійно дивитися на цей цивільний набрид!

Унтер-офіцери знову заметушилися. Кадет, що стояв поруч Теодора, скомандував «Rechts» і повів двадцять чоловік у напрямку до самотньої одноповерхової споруди.

– Чого це тебе так пан лейтенант виділив? – поцікавився у Теодора унтер-офіцер, крокуючи поруч.

– Виділив? – здивувався Засмужний. – З чого ви це взяли?

– Серед великої кількості рекрутів вибрав саме тебе. Чи не дивно?

– Все це випадок. Просто я підійшов йому, – знизав плечима Теодор.

Кадет усміхнувся.

– Випадок. Якби дійсно не випадок у Ярославі, то пройшов би ти, друже, усі три роки служби пішки.

– А що сталося в Ярославі? – запитав Дмитро Віхоть, що прислухався до розмови.

– Один русин, вже рекрут, потрапив під колеса потяга.

Ця новина шокувала Засмуженого.

– Чому це сталося?

– Хотів востаннє попрощатися з дівчиною, – огризнувся кадет. – Попрощався!

Ця звістка застала замовчати. Так мовчки дійшли до споруди, над дверима якої висіла табличка з написом «Bad».

Унтер-офіцер зупинив колону і голосно сказав:

– Зараз увійдете всередину. У першій кімнаті залиште свої речі. З собою брати лише особисте. Якщо у вас є їжа – залиште. Вона вам тут не потрібна. Одяг – також. Всіх вас забезпечать. В іншій кімнаті ви попрощаєтесь з одягом. Пан полковник терпіти не може цивільного одягу. Там же вас кого треба підстрижуть. Після того – лазня. Митися ретельно! Якщо помічу на комусь хоч якусь плямку, краще зразу просіться у піхоту. Пішли!

Далі новобранці точно виконували настанови командира. Заздалегідь попереджений братом Іваном, Теодор не брав з собою ніяких речей чи їжі, чим засмутив матір, тому швидко і без жалю попрощався із не зовсім новою сумкою. Поки інші перебирали свої речі, гадаючи, що назвати особистим, він перший відкрив двері, що вели в іншу кімнату. Там побачив двох унтер-офіцерів і перукаря-жида.

– Роздягайся! – наказав один з військових і додав: – До підштаників.

Теодор швидко виконав наказ. Інший унтер-офіцер з однією зірочкою на зеленому комірі досить-таки безцеремонно кинув його одяг у куток кімнати, а взуття в інший і показав рукою на крісло перукаря.

Той підійшов до Теодора, ретельно перевірів волосся, заперечливо похитав головою. Потім критично оглянув його і знову похитав, мовляв, зійде і так.

– Роздягайся зовсім! – прозвучала наступна команда.

Коли на Теодорові залишився один лише натільний хрестик, він переступив поріг лазні. Милися довго та ретельно.

Коли хтось з рекрутів хотів завершити миття, унтер-офіцер на дверях завертав його назад.

Нарешті з миттям було покінчено, і вся команда опинилася у наступній кімнаті, де на них вже чекав знайомий кадет. На лавках вздовж стін лежала акуратно складена уніформа: крапові штани, синя блуза, спідній одяг, крапові кепі. Хромові чоботи зі шпорами стояли поруч.

– Розбирайте! – просто сказав кадет. – Це ваше!

З неприхованим передчуттям перемін новобранці розбрелися по кімнаті. Теодор боявся, що йому випаде форма не за розміром, але вона виявилася якраз по ньому, як, зрештою, й іншим.

Невдовзі спочатку різношерста цивільна, а потім одноманітна гола маса, перетворилася на справжнє військо. Засмужений надів на голову кепі, поправив його, і йому захотілося подивитися на себе у дзеркало.

– Швидше! – підганяв кадет. – Пани офіцери чекати не будуть!

За дверима лазні почулися голоси: це зайшла митися інша двадцятка. А новоспечені драгуни висипали на плац і стали на своє місце. Вони виявилися поки що першими і єдиними.

Полковника на плацу не було. Натомість їх зустрів лейтенант. Він критично оглянув новобранців і залишився задоволений побаченням.

– Драгуни! – сказав він. – Я ваш командир лейтенант фон Шлосман. Я хочу, щоб ви зрозуміли одне: ваше минуле життя залишилося позаду. Далі ви житимете за наказами, що вам

даватиму я і мої помічники. Я хочу, щоб ви запам'ятали, що віднині ваше життя підпорядкуватиметься єдиній команді: захисту честі і спокою його цісарської величності Франца Йосифа, його родини й усієї імперії. Для цього ми тут. І я зроблю усе, щоб ви стали достойними цієї великої місії. Запитання є?

– Є! – озвався Адам Скавронек. – Коли нам видадуть зброю?

– Завтра. Тоді ж отримаєте шаблю і куртку. А зараз, пане кадет, відведіть новобранців на вечерю.

Страви, які побачили перед собою новоспечені драгуни, справили на них неабияке враження. Справді, далеко не кожен день тому ж таки Теодорові доводилося бачити на обідньому столі м'ясо з картоплею і гербату. Коли ж після вечері кожному з новобранців вручили по 30 гелерів і сказали, що це на п'ять днів, це одразу ж у них підняло респект до «цісаря і всієї Єго родини».

Було близько шостої години, коли новобранців завели до казарми – довгої кімнати з вузьким проходом посередині, обабіч якого стояли дерев'яні двоярусні ліжка. Новоприбулих зустріли досвідчені драгуни. Більшість з них не мали ніяких відзнак на комірці і лише деякі по одній.

Одразу ж звідусіль посипалися запитання румунською, польською й українською мовами. Так «місцеві» шукали своїх земляків. У новоспечених драгунів піднявся настрій, і вони розпошилися, щоб невдовзі згуртуватися за мовною ознакою. Найбільше, звичайно, було румун, потім українців. Поляки, що не звикли бути останніми, тут опинилися у меншості.

Так сталося, що Теодор Засмушний виявився єдиним з Равщини, так само як і Віхоть з Великих Мостів, тому вони залишилися стояти посередині проходу. До них підійшов юнак у розстебненому мундирі з двома зірочками на зеленому комірці.

– Немає компанії? – запитав він українською мовою.

Теодор з Дмитром змушені були згодитися.

– Не сумуйте, земляки, – заспокоїв він. – Усі ми тут одна родина. А після першої муштри ви взагалі забудете, ким були раніше. Хто ви і звідки?

Вони назвалися.

– А я Гнат Бишко з Тернополя, корпораль дивізіону і ваш безпосередній командир.

– А унтер-офіцер, що нас привів сюди? – запитав Дмитро.

– Кадет Грегоре Кокулеску, кандидат в офіцери, помічник пана лейтенанта. Фактично, він вищий від мене. Зате можете при нагоді поплакатися мені в жилетку. Зрозуміло?

– Зрозуміло! – просто відповів Теодор.

Корпораль Бишко, задовільнившись розмовою, голосно скомандував:

– Увага, новобранці! – А коли побачив, що обернулася до нього лише частина, зрозумів свою помилку і повторив команду по-німецьки: – Прошу вас стати ось там, біля дверей.

Він почекав, поки новоприбулі виконують його розпорядження, сам застебнув на мундирі усі шість жовтих гудзиків. Решта драгунів хто стоячи, хто сидячи на ліжках з цікавістю спостерігали за дійством.

– Вам сьогодні уже неодноразово говорили про ту честь, що випала на вашу долю. Ви служитимете у драгунському полку. І це дійсно честь. Ви ще не до кінця усвідомлюєте те довір'я, що вам надане. У цісарській армії – шістнадцять драгунських полків, у яких переважно служать мадяри. І лише в один полк набирають румунів, русинів, поляків. І це Дев'ятий драгунський полк ерцгерцога Альбрехта.

З цими словами корпораль повернувся і показав на два портрети, що висіли на протилежній стіні. Люди на них зображені у повний зріст і на обох була військова форма драгунів. Чоловіка зліва і Теодор, й інші упізнали одразу. Це був цісар Австрії та король Угорщини Франц Йосиф. Його портрети (траплялося і такі самі) висіли в усіх державних установах, шко-

лах, а бувало і в оселях. Людина справа – старий бундючний чоловік стояв, опершись на високу колону – була для новобранців незнайома. Це зрозумів і Бишко, тому пояснив:

– Це його світлість цісар Франц Йосиф Перший та покровитель нашого полку ерцгерцог Альбрехт Фрідріх Рудольф, герцог фон Тешен. – Унтер-офіцер продовжував: – Я корпораль Бишко і ваш безпосередній командир. Вже завтра вас офіційно розподілять у наш перший ескадрон. Ви отримаєте амуніцію, гвинтівку, шаблю, а то драгун без шаблі, що дівка без приданого. Хто з вас знає, що означає слово «драгун»?

Цього ніхто не знав.

– Драгун – це дракон по-французьки. І я зроблю все від мене залежне, щоб на маневрах, а прийдеться, то й на війні, ви були драконами.

– А яка може бути війна? – хтось подав голос зліва.

Корпораль прищурено подивився на нього.

– Ти гадаєш, що немає у світі держав, що косо дивляться на наше цісарство? – запитав він. – Буде війна чи ні, а ми повинні бути готові до неї завжди. І ще одне. Хочу, щоб ви зарубали на своїх носах: я не потерплю непослуху. Попереджаю зразу – у мене важка рука.

Гнат Бишко чомусь подивився на драгуна, що стояв біля крайнього ліжка, той знітився, а присутні зареготали. Не знаючи, як реагувати на цей сміх, новобранці скромно мовчали.

За цим сміхом не помітили, як у казарму зайшов лейтенант Франц фон Шлосман. При його появі усі драгуни підвелися і виструнчилися.

– Гер лейтенант! – доповів корпораль. – Проводжу з прибулими ознайомлювальну бесіду.

– Мудро! – похвалив лейтенант. – Яке враження?

– Навчимо! – невизначено відповів Бишко.

– Також вірно. Я бачу, ви вже познайомилися. Пане корпораль, вкажіть новобранцям їхні місця. І я завтра зранку чекаю вас на плацу.

Коли офіцер пішов, прибулих розподілили по ліжках, попередивши, що це лише сьогодні вони так швидко опинилися в казармі. В інші дні муштра тривала дотемна.

Теодор Засмужний хотів «поселитися» поруч з новим товаришем з Мостів, але йому довелося ділити двоярусне ліжко з вже знайомим румуном, причому спати прийшлося на верхньому ярусі. Теодор зняв мундир, чоботи, акуратно склав їх на табуретці і виліз нагору.

Ні з ким говорити не хотілося. Лише побути на самоті. Він помітив, що багато прибулих також усамітнилися, принаймні думками. Драгуни, що прослужили рік або й більше, розбрелися гуртками і зайнялися своїми справами, в основному грали в карти. Вони розуміли, які думки рояться у головах нових товаришів, тому їх не чіпали.

А думки у Теодора були тривожні. Якось одразу його вирвало із звичного йому життя і кинуло у незнайомий вир. Ще зранку він був вдома, востаннє нагодував коней, обійшов господарку, не так, щоб прослідкувати за чимось, а радше, щоб запам'ятати. Дорогою до війська вони з хлопцями будували такі-сякі плани на майбутнє.

Але Бог розпорядився по-своєму.

Двояке відчуття опанувало Теодора. Йому, звичайно, було шкода опинитися так далеко від своїх односельців, які, він був певен, триматимуться разом, і це полегшить їхню службу. Він же опинився один серед незнайомих йому людей. Йому буде важче. Залишається сподіватися лише на власні сили або знайти собі друзів серед вояків. Дмитро Віхоть, наприклад. Та й корпораль Гнат Бишко порядна людина, здається.

З іншої сторони, Теодор не міг не відзначити, що йому дійсно вдалося виділитися серед односельців. У драгунах з села служили дуже рідко, тому кожен був відомий і навіть після смерті про нього згадували: «це той, що при драгунах був». І кожен знав, про кого йде мова. Теодор Засмужний згадав, що ті, що відслужили, як могли вихваляли свій полк. Більшість служила у вісімдесят дев'ятому полку, лише декільком довелося три роки відбути у тридцятому полку тут, у Львові. Часом бувало, зберуться старші чоловіки (а це траплялося зазвичай

після відправи або на празнику за столом) і почнуть гордитися своїми походеньками. Якщо ж зберуться «тридцяті» з «вісімдесят дев'ятими», суперечка іноді переростала у шарпання, яке, втім, легко охолоджувалося наливкою.

І «тридцяті», і «вісімдесят дев'яті» були піхотинцями, але і перші, і другі з повагою ставилися до мізерної групки уланів, які відбули службу у Жовкві. Хоч це були з дитинства знайомі хлопці, сам факт служби у кавалерії надавав їхнім вчинкам і словам якогось особливого значення.

Драгуном у селі був один лише, тепер вже покійний дід Овсій. Мало того, що йому вдалося прослужити в елітній кавалерії. Крім всього іншого Овсій брав участь у справжній війні. І хоч у жодній битві він не був, а саму війну цісар програв Пруссії, слухати діда збиралося багато охочих.

Тепер же популярним стане і він. Від такої перспективи Теодорові стало млосно.

Він незчужся, коли заснув. Події дня стомили, і його сну не могло завадити ніщо: ні неспокійні думки, ні шум у казармі.

Драгун

Як і казали командири, наступного ранку почалася справжня служба. День почався з крику чергового. Усі – молоді і «старі», прості драгуни й унтер-офіцери – зірвалися з ліжок. Теодора, правда, ця команда зненацька не застала. Звичний вставати дуже рано, він прокинувся ще до побудки, але продовжував лежати. Не знав, чи можна підніматися самовільно. Чекати довелося недовго, тому коли сонні товариші зривалися з-під теплих ковдр, він вже був готовий до усіх несподіванок.

Сніданок, на який їх повели після того, як вони одягнулися і привели себе до порядку, приємно вразив. Знову м'ясо і незвичний смак кави. Лише декілька разів Теодорові довелося її пити. Перший раз його пригостив Петро Чаус. Тоді вона видалася гіркою і несмачною. Тепер же до неї додали більше цукру, і Теодор подумав, що полюбить її.

Після сніданку усіх двадцятьох новобранців повели до складу, де на них вже чекав кадет Кокулеску. Всередині будівлі стояв довгий стіл, на одному краю якого сидів писар, а інший поки що залишався порожнім. Ще один драгун – дебелий відгодований солдат – терпляче чекав осторонь. Вздовж протилежної стіни лежала їхня амуніція.

– Зараз ви отримаєте своє спорядження, – говорив кадет. – Ви повинні берегти його як зіницю ока. За пошкодження чи втрату зброї вас чекає суворе покарання. Гефрайтере, можете починати!

Писар подивився на покладену перед ним книгу і викликав першого драгуна. Ним виявився вже знайомий Теодору Мірча Бок. Він підійшов до столу, і огрядний драгун поклав перед ним його амуніцію. Поки писар перелічував і записував у книгу кожний предмет, кадет Кокулеску говорив:

– Ви отримаєте своє спорядження. Це карабін «Манліхер» 1895 року випуску і вісімдесят патронів. Крім того вам видадуть шаблю з піхвами. Ви побачите, що вона має клинок з помірним вигином. Шабля завдовжки близько 84 см, виширшки біля ефеса 3,7 см та товщиною близько одного. На відстані 25 см від вістря клинок має двобічне заточування, ближче до ефеса – однобічне. Піхви сталеві поліровані. Це ваша зброя, якою ви навчитеся володіти. Крім того, вам видадуть теплу куртку, драгунський шолом і ранець. Попереджаю: якщо побачу чи мені хтось скаже, що у когось вкрадуть чи поміняють будь-що, я зроблю все, щоб ви самі виказали і наказали злодія. Наступний!

Отримав своє спорядження і Теодор Засмужний. Він відійшов убік (як, зрештою, й інші, щоб не заважати наступним), приставив гвинтівку до стіни і найперше оглянув шаблю. Вона була невелика, довжиною не сягала і метра, та легка. Разом з піхвами шабля важила не більше двох кілограмів. Теодор обережно вийняв її з піхов. Шабля була злегка загнута і звужена на кінці. Там же вона виявилася двосічною, але ближче до середини загострена лише з однієї сторони.

Засмужний спробував припасувати шаблю, але ремня на мундирі не було, а тому Теодор гадки не мав, як це можна зробити. Він полишив цю спробу.

Гвинтівка, що її він узяв у руки, виявилася важкою і на перший погляд незручною. Подумалося, що не дуже приємно буде носити її усі три роки.

Зате куртка Теодорові сподобалася. Трішки довша за мундир, такого ж кольору, з темною овечою підкладкою, вона повинна бути теплою взимку. Але оскільки до холодів ще далеко, тому ніхто – ні прості драгуни, ні офіцери, – їх ще не носили.

А увечері усіх новобранців завели у конюшню і показали їхніх коней. Засмужному випало їздити на струнконогій гнідй кобилі, яку звали Карта. З дитинства звиклий до коней, Теодор сміливо підійшов до тварини, дістав з кишені штанив припасений з обіду краєць хліба

і простягнув руку. Кінь фиркнув недовіриливо, подивився на нову людину, після чого наблизився до поперечини і все ж взяв хліб. Теодор лагідно погладив голову коня.

Перший контакт пройшов успішно.

І потекли будні військової служби. Десять там, за високими мурами кишіло міське, незнайоме більшості драгунів життя, а тут вони жили за наперед написаним строгим розпорядком. Муштра на плацу змінювалася навчанням володіння шаблею і гвинтівкою, після чого був декількагодинний виїзд коней. Алюр, рись, галоп. Теодор навіть не знав, що існують такі рухи коней. Він взагалі майже не використовував своїх коней для верхової їзди, лише як тягову силу. Тепер же доводилося звикати і до цього.

Деякою віддушиною були заняття у класній кімнаті, де тричі на тиждень перед ними говорив кадет Кокулеску. Тут звичний унтер-офіцер перетворювався на зарозумілого професора, адже темою таких занять була цісарська родина.

– Його світлість цісар Австрії і король Угорщини Франц Йосиф править нами вже майже шістдесят років, – говорив проходячи між столами, за якими сиділи змучені муштрою драгуни, кадет. – Він сів на трон у 1848 році, коли йому було лише вісімнадцять. Це сталося тому, що його дід цісар Фердинанд і батько Франц Кароль відмовилися від трону. Його жінка Єлизавета, дочка герцога Баварії, померла в 1898 році. Його світлість мав четверо дітей: три дочки і сина Рудольфа, престолонаслідника, але той помер у 1889 році. Тому престолонаслідником цісар назначив свого племінника архікнязя Австрії Франца Фердинанда.

Нудотно спокійним голосом кадет Кокулеску перераховував дітей, внуків, братів і племінників світлішого цісаря. Під такий голос хотілося спати. Деякі драгуни почали куняти. Тоді унтер-офіцер вдаряв тростиною, з якою не розлучався, по столі і голосно запитував, як звати того чи іншого члена царственої родини чи перерахувати усі нагороди світлішого цісаря. Захоплений знеацька драгун зривався з місця і лише кліпав очима. Тоді тростина притулялася до спини соні. А Кокулеску як ні в чому не було продовжував:

– До цісарського роду також належать: архікнязі Райнер, комендант австрійської охорони, Йосиф, комендант угорської охорони; Йосиф, Август, Фрідріх, Кароль Стефан, Євгеній, Йосиф Кароль Альбрехт, Леон Кароль, Вільгельм...

Всіх архікнязів, у жилах яких текла цісарська кров, налічувалося тридцять один, і було дивно, що кадет всіх їх запам'ятав. Але найважче було те, що і від драгунів вимагалось те саме.

І все ж, хоч такі заняття і не вимагали фізичного навантаження, і Теодор, і Дмитро, та й інші драгуни віддавали перевагу верховій їзді. Засмужний якось одразу ж знайшов спільну мову з Картою, і кобила слухалася його найменшої команди. Теодорові достатньо було лише найменшого руху вуздечкою чи шпорами, щоб кінь одразу ж переходив на алюр чи галоп.

Відколи Теодор Засмужний прибув до Львова, йому жодного разу не довелося вийти в місто. Звичайно, іноді полк, а то й один чи інший ескадрон вирушали за місто на маневри, але то було організовано здебільшого вночі, щоб своїм рухом не створювати незручностей жителям міста.

Лише навесні перед Великоднем (а 1906 року українська і польська Пасха збігалися) лейтенант фон Шлосман повідомив, що деякі драгуни можуть найближчої неділі піти у місто. Серед вибраних був і Засмужний. Їм належало привести одяг в належний вигляд, щоб «нікому не було соромно за те, що ви драгуни».

У суботу у казармі щасливчики чистили свій одяг і взуття. Дмитро Віхоть, який не потрапив до цього числа, допомагав Теодорові. Правда, багато робити не довелося: завжди охайний Теодор тримав свій одяг і зброю у майже ідеальному стані, чого не скажеш про більшість румун і деяких українців.

За цих півроку служби, як і гадалося, Теодор найбільше зійшовся лише з мостенським Дмитром. З іншими українцями він, звичайно, підтримував товариські відносини, але до дружби справа не доходила. Румуни і поляки також трималися окремо, не допускаючи у своє

коло чужих. Причому, якщо поляки відносилися до українців вороже і з певним презирством, румунам було однаково, і вони не втручалися у не такі вже часті сутички.

І ось недільного дня одразу після сніданку драгун Теодор Засмушний уперше вийшов у місто. У кишені у нього назбиралася певна сума австрійських корон, тому можна було не економити на дрібницях. Він пройшов сотню метрів до жовківської рогатки, сів у вагон кінного трамвая. Оскільки їхати йому потрібно було до площі Голуховських (а це ближче до центра), Теодор вибрав вагон другого класу, заплативши дванадцять гелерів.

Декілька разів Теодор бував у Львові, але далі Краківського ринку його шлях не пролягав. Оскільки сам ринок розміщався у колишньому краківському передмісті, а це майже в центрі, Засмушний досить вільно орієнтувався у місті.

Перша зупинка конки була на Підзамчому, тому наступна була його.

Кондуктор повідомив, що конка під'їжджає до другої зупинки, при цьому чомусь дивлячись на Засмужного. Зрозумівши, що це натяк на те, щоб вийти, Теодор підвівся з крісла, поправив шаблю і підійшов до виходу. Як тільки вагон зупинився, він легко зіскочив з підніжки й озирнувся. Так, площа виявилася знайомою, і через неї дорога вела до Краківського базару.

Людей у такий час на вулиці було багато, більше траплялося одягнутих у святкове панів і панянок, адже неділя, можна просто пройтися містом. Весняне сонце зовсім по-літньому посилало тепло на землю. Цього року дерева зазеленіли рано, тому на наступну Вербну неділю котиків на деревах не буде точно.

Крамниці вздовж вулиці польською, німецькою та єврейською мовами запрошували відвідувачів завітати, лише завітати всередину, а щоб ніхто не залишився без покупки подбає продавець. Теодор, хоч із цікавістю і оглядав вітрини, твердо вирішив не піддаватися спокусі. Він перейшов Казимирівську вулицю і вийшов на величний проспект.

На самому його початку стояв великий міський театр. Виповнилося лише шість років, як його побудували, а він вже став гордістю міста. На невеличкій площі перед театром було найбільше людей. Теодор йшов правою стороною широкої вулиці, що носила назву Гетьманської. Посередині проспект зеленів першою у цьому році зеленню. Засмушний з неприхованою цікавістю спостерігав все.

Який неймовірно різкий контраст з тим, що він зустрічав раніше! Кам'яниці, бруківка, електрика. У них у селі кам'яними були лише церква, плебанія, школа і староство. Навіть будинки багатих господарів були здебільшого дерев'яними і мало чим відрізнялися від інших. Про електрику селяни, звичайно, чули, але далі чуток справа не доходила. Бруківка взагалі була незнайома сільським людям, тому, бувало, весною чи восени так розвезе дорогу, що і додому не потрапиш і коні не допоможуть.

Все це Теодорові було в диковинку. Хоч за півроку служби він вже звик до багатьох міських речей, все ж не переставав дивуватися. Тому, напевне, і виглядав кумедно, постійно крутячи головою.

Зрештою, і на нього озиралися. Найбільше молоді панянки. Вони, видно, мали мінімальні уявлення про роди військ загалом і про кавалерію зокрема. Серед усіх військових драгуни стояли на найвищому щаблі, а красиві драгуни були поза конкуренцією. До таких належав і Теодор. За цих півроку він змужнів, став кремезніший. Дослухавшись поради лейтенанта, Теодор відпустив вуса, і тепер вони додали до його образу мужності. Взагалі форма, яку носили драгуни, була красива і практична, а шабля додавала деякого шарму. На голові Теодора було крапове кепі без козирка з двома жовтими гудзиками і кокардою, на якій була вирізана монограма FJL.

Повільно прямуючи вулицею, час від часу віддаючи честь зустрічним офіцерам, Теодор Засмушний вийшов на площу Фердинанда, посередині якої стояв пам'ятник Адаму Міцкевичу. Як розказували «старожили» казарми, ще рік тому на цьому місці стояла фігура Матері Божої, але її посунули, щоб звільнити місце для пам'ятника польському поету. Зараз всіма улюблена

фігура стоїть осторонь, скромно загубившись між деревами. Але і тепер вона більш популярна, ніж величний монумент Міцкевичу.

Позаду почувся характерний дзенькіт: то Теодора обганяв електричний трамвай.

Він провів його поглядом, подумав, що не гріх проїхатися ним на зворотному шляху.

Будинок на протилежному кінці площі весь був у риштуванні. Це над двома наявними поверхами люкс-готелю «Жорж» добудовували ще два.

Теодор Засмушний повернув вправо і вийшов на іншу широку вулицю. Це була Академічна, менш відома і велична, ніж попередня, але така ж широка і красива.

Так, розглядаючи незнайоме йому місто, драгун повільно крокував тротуаром. Через деякий час йому набридли широкі вулиці, і він звернув у першу ж вуличку. Звернув – і невдовзі переконався, що зробив дурницю. Після чергового повороту він зрозумів, що заблудився. Теодор зупинився в нерішучості, озираючись по сторонам. Але людей поблизу не було, вуличка, на яку він потрапив, була вузька і безлюдна. Засмушний навіть не підозрівав, що у центрі Львова існують такі вулички.

Враз у якомусь провулку неподалік він почув невизначений шум. Там були люди, і вони про щось розмовляли. Теодор заспішив на голоси.

Звертаючи з вулиці у провулок, він зіткнувся з молодим гарно вбраним чоловіком, який стрімголов вибіг на вулицю, заледве не збивши його. Теодор не встиг задати тому потрібне йому запитання, як за бігуном аж курява піднялася. Заінтригований побаченням, Теодор зайшов у невеликий внутрішній дворик. Картина, що постала перед ним, одразу ж вивітрила увесь романтичний настрій. Біля протилежної стіни троє чоловіків притиснули молоду панянку, яка з останніх сил пробувала кликати на допомогу.

Але байдужі вікна навкруги не відповідали.

Швидко зорієнтувавшись, Засмушний крикнув: «Puśćcie ją!»¹⁴ і вийняв з піхов шаблю.

Поява нової людини, до того ж військової, до того ж озброєної, стала для нападників повною несподіванкою. Вони застигли в нерішучості. Видно, тверезо оцінивши ситуацію, ці троє зрозуміли, що зараз не мають ніяких шансів. Теодор вирішив допомогти їм.

– Wypuść się stąd!¹⁵ – строго наказав він.

Нападники залишили бранку і розбіглися врзнобіч, щоб не потрапити незнайомцеві на вістря шаблі. Вже вибігаючи, один з них прошипів: «Psia krew!»¹⁶

Але Засмушний вже не звертав на це уваги. Він засунув шаблю назад у піхви, підійшов до переляканої дівчини й усміхнувся.

– З вами все гаразд? – поцікавився.

Дівчина підвела очі на свого рятівника, спробувала і собі усміхнутися.

– Так, дякую, – ледве промовила.

– Вам допомогти?

– Ні, дякую, зі мною все гаразд.

Вона ступила крок, але нога сама підвернулася, і дівчина впала б на землю, якби Теодор не підтримав її.

– Ні, все-таки я допоможу вам, – вирішив він. – Де ви живете?

– Неподалік, на вулиці Панській.

Назва вулиці не говорила Теодорові нічого. Це зрозуміла і дівчина.

– То ви заблудилися? – Їй стало весело.

Вона одразу, якимось миттєво, змінилася, страх покинув її. Дівчина сміливо взяла Теодора під руку і насмішливо сказала:

---

¹⁴ Відпусти її! (пол.)

¹⁵ Забирайтеся звідси! (пол.)

¹⁶ Дідько! (пол.)

– Що ж, пішли, мій сміливий драгуне!

До вулиці Панської дійсно було недалеко, можна добратися за п'ять хвилин, але вони йшли повільно, не спішаючи. Дорогою Теодор дізнався, що звати чарівну незнайомку Стасею і їй «уже дев'ятнадцять років».

– А хто це був за пан, з ким я зіткнувся? – запитав Теодор.

На це запитання Стася не відповіла, лише послабила руку. Теодор відчув це і зрозумів, що відповідати на нього дівчині не хочеться. Він хотів уже вибачитися, але Стася випередила його.

– Це був Генрік Владимирський, подаючий надії скрипаль, – сказала вона.

– Це ваш... наречений? – поцікавився Засмужений.

– Так хочуть мої батьки, – була відповідь.

Зрозумівши, що ця тема для дівчини болюча, Теодор вирішив до неї не повертатися.

На них звертали увагу. Високий красивий драгун і тендітна юна панянка були чудовою парою. Деякі зустрічні поважно кланялися і віталися. Теодор, що вперше був не лише на цій вулиці, але й у Львові взагалі, особливо у цьому районі, розумів, що це вітаються з його супутницею, яка тут жила.

А ось і її будинок. Стася повернула у провулок і зупинилася біля великих дубових дверей. Теодор хотів було відкланятися, але дівчина зупинила його.

– Я прошу вас зайти, Теодоре, – сказала вона. – Я хочу познайомити вас з моїми батьками і розповісти про ваш героїчний вчинок.

Засмужений спробував заперечити і відмовитися від такої сумнівної честі, але було пізно. Стася відчинила двері, й обоє опинилися у великій прихожій.

Теодор вперше був у міській квартирі, тим більше, що тут жили небідні люди. Це він зрозумів з багатого одягу на вішалці, дзеркал і білої скульптури якогось юнака у кутку.

Зі сходів до них спускалася літня жінка.

– Стасю, що сталося? – сплеснула вона руками. – Чому ти так рано? Де Генрік? І хто цей молодий чоловік?

– Мамо, не хвилюйся, зі мною вже все гаразд, – заспокоїла її дочка.

– Вже гаразд? – перепитала мати. – А що було негаразд?

– На мене напали хулігани.

Почувши такі слова, пані однією рукою схопилася за голову, а другою за перила.

– Мамо, не переживай. – підбігла до неї Стася. – Кажу ж, все гаразд. Мене врятував пан Теодор.

Дівчина кинула поглядом на драгуна, від чого він почервонів.

– А Генрік? – запитала мати.

– О Генрік! Він втік перший.

Мати випросталася, критично оглянула дочку, потім владним голосом покликала:

– Агнежко!

Одразу ж з бокових дверей з'явилася покоївка.

– Скажи панові адвокату, що я його прошу спуститися сюди.

– Так, пані!

Покоївка побігла виконувати наказ, а мати звернулася до дочки.

– Стасю! Тобі потрібно переодягнутися. Ці волоцюги, напевне, не милися декілька днів.

А пан Теодор почекає.

– Добре, мамо! – відповіла Стася і, кинувши: – Я зараз! – побігла нагору.

Майже одночасно з бокових дверей з'явився літній чоловік у довгому зеленому халаті. Він недовірливо подивився на Теодора і підійшов до дружини.

– Що сталося, дорога?

– Ти уявляєш, Каролію, на нашу Стасю напали якісь хулігани, а цей молодий чоловік врятував її. Уявляєш?

– Чому не уявляю, – спокійно відповів чоловік. – Мене дивує, що це сталося лише сьогодні. З усім тим... Молодий чоловіче, ми з дружиною безмежно вдячні вам за цей ваш вчинок. Можу я дізнатися, хто ви?

– Теодор Засмушний! – Драгун клацнув підборами, від чого дзенькнули шпори.

– Сподіваюся, пан є поляк?

На це запитання Теодор не чекав. Він гарячково розмірковував, що йому відповісти: збрехати і, судячи з усього, не зашкодити Стасі чи сказати правду.

– Ні, пане адвокат, я – українець!

У кімнаті щось змінилося. Блаженна усмішка вмить зникла з обличчя жінки, адвокат одразу зробився байдужим. Він переглянувся з дружиною.

– Ми вдячні вам за порятунок дочки, – повторив він.

З цими словами чоловік вийняв з кишені туго набитий гаманець.

– Скажіть, скільки ми вам винні?

Кров вдарила Теодорові в обличчя, але він швидко опанував себе.

– А у скільки ви оцінили б честь своєї дочки? – жорстко запитав він.

– Не вам говорити про честь польки! – гордо сказала мати.

– Повірте, пані, коли ваша дочка звала на допомогу, вона кликала не поляка, а будь-кого. І я рятував не польку, а просто дівчину, яка потрапила в біду. А щодо поляків і честі... Супутник пані Стасі, поляк, втік, і, до слова, нападники також були поляками. Тому, пане адвокат, не трудіться: Стасю я врятував безплатно. Маю честь!

Він знову клацнув підборами, різко повернувся і покинув квартиру. Лише за дверима відчув, як йому погано, неначе хтось плюнув йому в душу. Але чому неначе? Плюнули. Плюнули лише через те, що він українець і не може бути благородним лише з цієї причини.

Ні, негайно звідси! Швидше залишити цю Панську вулицю. Теодор швидким кроком покинув внутрішній дворик і зіткнувся з двома перехожими, що спокійно розмовляли між собою.

– Обережніше, юначе! – українською мовою невдоволено сказав старший – невисокий літній чоловік з сивими пишними вусами і злегка навикаті очима.

– Пробачте! – пробурмотів Теодор і замішався у натовпі перехожих.

Якби він не був такий сердитий, то, напевне, упізнав би у цьому немолодому чоловікові Івана Франка, що разом зі своїм сусідом Михайлом Грушевським поверталися додому.

Але Теодор нічого не бачив навкруги. Він машинально йшов вулицею, повертав на бокові вулички і – о диво! – вийшов на площу Фердинанда, звідки вже знав, як іти далі. Гуляти містом розхотілося, і Теодор вирішив повернутися у казарми. Забувши про свою обіцянку (собі ж) прокатитися електричним трамваєм, він знову сів у конку і через дві зупинки вийшов на жовківській рогатці.

Весь залишок неділі Засмушний не покинув казарми, був мовчазний, і товариші не рішались будь-що розпитувати. А Теодор нетерпляче чекав завтрашнього дня, щоб у муштрі забути про сьогоднішню образу.

Але на завтра до нього підійшов лейтенант Франц фон Шлосман. Це сталося якраз після сніданку, коли Теодор зібрався направитися до конюшень.

– Засмушний, підійдіть сюди! – покликав його лейтенант, а коли той виструнчився перед ним, запитав: – Ви нічого не хочете мені сказати?

– Не розумію вас, пане лейтенанте, – признався Теодор.

– Ви вчора були у місті?

– Так точно!

– З вами не трапилося ніякої пригоди?

Засмужний не знав, що відповісти.

– Значить, трапилося, – зробив висновок лейтенант. – Розповідайте!

Теодору Засмужному нічого не залишилося, як чесно розповісти командирові про події вчорашнього дня. Лейтенант вислухав мовчки, не перебиваючи.

– Це все правда? – лише запитав.

– Як на духу, пане лейтенанте. Все так і було. Можна дізнатися, що сталося?

– Можете. Зараз у пана полковника фон Еренберга сидить адвокат Кароль Новіцький і скаржиться на те, що вчора драгун нашого полку Теодор Засмужний образив його і дружину у нього ж вдома. Але якщо те, що ви розповіли, правда...

– Чиста правда, пане лейтенанте!

– Не перебивайте, – невдоволено сказав Шлосман. – Якщо те, що ви розповіли, правда, то це докорінно міняє справу. Пан полковник понад усе цінує у людях доблесть і хоробрість незалежно від національності, і якщо він дізнається, що його підлеглий врятував честь дівчини, то не зверне увагу на деякі моменти. Гадаю, драгуне, вам не хочеться зустрітися з розлюченим батьком врятованої вами дівчини... Бачу, що не хочеться. Тому ідіть продовжуйте службу.

– Дякую, пане лейтенанте, – щиро сказав Теодор.

– Ідіть. До речі, як звуть її?

– Кого?

– Врятовану вами дівчину, звичайно.

– Стася, – відповів Теодор і знову почервонів.

– Гарне ім'я, – відзначив лейтенант. – А вона хоч була варта цих неприємностей?

– Тепер вже не впевнений, – серйозно відповів Засмужний, віддавши честь і попрямував до конюшні, де на нього чекала його Карта.

Але неприємності для Теодора на цьому не закінчилися. Слова лейтенанта дійсно справдилися. Полковник фон Еренберг не сказав нічого, не наказав зухвалого драгуна, але й не похвалив. Тобто з цього боку неприємностей не було. Вони виникли звідти, звідки Теодор і не сподівався. Він почав помічати, що поляки, що служили разом з ним, стали вороже ставитися до нього, і якби не той факт, що українців було більше, простою ворожістю справа не обмежилася б.

Зрозумівши, що самим з норовливим українцем їм не справитися, поляки вирішили заручитися підтримкою найчисельнішої спільноти ескадрону – румунів. Тому, коли одного вечора, стомлений денним чергуванням Теодор зайшов у казарму, щоб нарешті відіспатися, він побачив досить велику групу драгунів на чолі з кадетом Кокулеску. Серед них не було українців. Саме в цей час вони разом з корпоралем Бишком несли службу на плацу. Зате в казармі були поляки.

Побачивши таку зустріч, Засмужний внутрішньо змобілізувався. В душі він сподівався, що до нього ця зустріч відношення не має і навіть спробував пройти мимо, але кадет зупинив його.

– Засмужний, підійди сюди! – наказав він.

Теодорові нічого не залишалось, як підкоритися. А Кокулеску продовжував:

– Дійшли до нас чутки, що ти зневажливо висловлювався про нас, румун, говорячи, що ми даремно служимо у драгунах. Піхота – найбільше, чого ми варті. Це твої слова?

Теодор не спішив відповідати. Він розумів, що будь-яке заперечення не сприйметься присутніми і виглядатиме як спроба уникнути відповідальності. Він оглянув поглядом присутніх, вираз обличчя яких нічого хорошого не віщував, ковзнув по єхидному лицю Адама Скавронька, зупинився на Мірчі Боку. Рішення назріло миттєво.

– Ні, – сміливо відповів він. – Це брехня.

– Ти стверджуєш, що я брешу? – запитав Кокулеску.

– Я не стверджую. Ви ж самі, пане кадет, казали, що до вас дійшли чутки. Я навіть знаю, хто ця сорока, що принесла їх на своєму хвості.

– То ти цього не говорив?

– Ні.

– Доведи.

– Охоче. За сорок миль звідси лежить моє село. Зветься воно Кам'янка Волоська. Вам відомо, хто такі волохи?

– Так у давнину звалися ми, румуни, – здивовано відповів кадет. – Звідки така назва твого села?

– Майже чотириста років тому на наші терени прийшли п'ятнадцять волохів, які і поселилися там, потім змішалися з місцевим населенням. Вони змушені були покинути свою землю після того, як на них напали поляки.

З цими словами Теодор подивився на принішклого Скавронька. Той знітився, особливо після того, як Кокулеску зробив те саме.

– Пане кадет, цей драп бреше, щоб виправдатися, – пролепетав поляк. – Я сам чув, як він ганив вас і усіх румунів.

– Ні, Теодор каже правду, – раптом подав голос Мірча Бок. – Він вміє говорити по-нашому.

– Це правда? – поцікавився Кокулеску.

– Сильно сказано. Лише деякі слова і фрази. В основному навчився вже тут.

– То, може, ти румун?

– Хто знає! Хоча навряд. Все-таки я русин. Але у нас у селі дійсно живуть люди, що носять румунські прізвища. Принаймні Джуси і Ромахи є стовідсотково.

Румуни, що мали названі прізвища, задоволено загомоніли. Поляки принішкли остаточно, зрозумівши, що цей бій вони програли.

– Тоді звідки вони (кадет кивнув на Адама) взяли ці слова?

– А я звідки знаю? Може, він сам придумав. Може свою думку висловив.

– Ми розберемося, – пообіцяв кадет, і у цих словах для поляків почулися неприємні нотки.

Позаду затупотіли численні кроки, і у казарму ввалилися українці. Побачивши зібрання на вході, корпораль Гнат Бишко невдоволено нахмутив брови і, неначе не було старшого від нього за званням, запитав:

– Що тут відбувається?

Кадет Грегоре Кокулеску вийшов наперед і щиро сказав:

– Все гаразд, корпоралю! Ми з драгуном Засмужним шукали спільних предків.

– І який результат?

– Ви не повірите, пане корпораль! – поспішив заспокоїти Теодор. – Знайшли!

Зустріч на польовій дорозі

Восени 1907 року минуло два роки служби Теодора Засмужного у цісарському війську. За цей час він встиг отримати своє перше військове звання гефрайтер і тепер красувався трав'янисто-зеленим коміром з зірочкою на ньому. Чергове звання отримав їхній командир фон Шлосман, і тепер він уже був обер-лейтенантом.

За цих два роки сталися значні зміни у житті полку. У призначений час демобілізувалися Гнат Бишко та Грегоре Кокулеску. Натомість прибули новачки, навчати яких випало вже Теодорові. Під його началом було десять драгунів – «старих» і молодих, ще не навчених. Тому він стався навчити їх усього, що знав сам.

Так сталося, що за ці два роки йому жодного разу не довелося відвідати рідних. Лише пару разів приїжджав у Львів брат Іван, і час від часу з okazji вдавалося передавати посылку з дому. За цей час Іван встиг одружитися з Настунею, а Теодор не зміг вирватися на весілля навіть на день.

Про Стасю він перестав згадувати майже одразу після тої пам'ятної розмови з лейтенантом. Тверезо оцінивши усі можливості, він зрозумів, що майбутнього у них не було, тому тішити себе ілюзіями даремно. Якось восени він випадково дізнався про весілля єдиної дочки адвоката і скрипаля Великого міського театру. Теодор одразу зрозумів, що це Стася виходить заміж. Відтоді дівчина перестала для нього існувати.

Ближче до жовтня атмосфера в полку почала нагнітатися. Ніхто не знав про причину цього, але солдатський телеграф розносив чутки – одна неймовірніша іншої. Подейкували, що оберст фон Еренберг чимось не сподобався генералітету у Відні і залишає полк. Говорили, що їх усіх переводять зі Львова чи то у Броди, чи у Кам'янку Струмилову, що невдовзі полк очікують маневри. Новини нагніталися, обростали новими подробицями і через це лякали своєю невизначеністю. Це обіцяло вилитися у щось незрозуміле, тому фенрік Деж, що замінив демобілізованого кадета Кокулеску (також румун), прямо запитав про це обер-лейтенанта Шлосмана. Це сталося після чергової муштри на плацу.

– Гер обер-лейтенант! Дозвольте поцікавитися. В полку говорять, що пан оберст покидає нас і що ми більше не служитимемо у Львові. А ще кажуть, що скоро у нас будуть маневри. Гер обер-лейтенант, що з цього є правдою?

Відповідь фон Шлосмана шокувала усіх.

– Все! – коротко відповів німець.

Він оглянув поглядом драгунів і чомусь тихо продовжив:

– Про це, звичайно, не говорять голосно, але воно вже перестало бути таємницею. Принаймні вона вам відома. Тому я вам раджу поменше про це говорити, робити свою справу і тихенько готуватися до переселення.

– А куди нас переводять? – запитав Теодор. – У Броди чи Кам'янку Струмилову?

– Другий дивізіон передислоковується у Броди, а ми у Кам'янку. Частина поселиться у Коломії.

Новина для Теодора Засмужного була приємною. Від Кам'янки Струмилової до його села було не більше тридцяти миль, майже поруч. Тому якщо більшість драгунів похнюпила голови від того, що доведеться переїжджати зі Львова у якусь глушину, Теодор цьому навіть зрадів.

Скоро слова обер-лейтенанта підтвердилися і стало зрозуміло, що всі події взаємно зв'язані. Стало відомо навіть ім'я нового командира полку – оберст Леопольд Едлер фон Праген. Сам він наполіг на тому, щоб побачити полк на маневрах і цим самим оцінити його стан. Оскільки маневри звичайно проводилися поблизу Яворова, то вирішено було залучити до них не весь полк, а лише перший дивізіон, а інша частина одразу відправлялася на постійне місце дислокації – у Броди. Туди ж мав відбутися і штаб полку на чолі з новим полковником. Пер-

шому дивізіону належало показати свою майстерність, після чого попрямувати до Кам'янки Струмилової, де на них вже чекали казарми і конюшні і куди унтер-офіцери направляли нових рекрутів.

Алярм, якого чекали кожної хвилини, випав на четвер 21 жовтня і застав драгунів зненацька, але навчені попередньою муштрою і підігнані наказами унтер-офіцерів вони швидко зібралися, упаковали у сумки особисті речі і одяг, захопили зброю і покинули назавжди казарми, що вже встигли стати їхнім домом.

Тільки благословилося, як драгунський полк зацокав підковами по бруківці, витягнувся у довгу змієвидну колону і попрямував на жовківську рогатку. Сонце, що тільки визирнуло з-за крайніх хат, освітило золоті гребені на шоломах драгунів. На рогатці полк розділювався: перший дивізіон повернув на північ, щоб через Куликів, Жовкву і Магерів добратися до місця маневрів, а другий дивізіон, не звертаючи, покинув Львів східною дорогою, що вела до Бродів.

Теодор Засмужний їхав десь всередині довгої колони і його ество переповнювала радість: з кожним кроком його коня він наближався до свого дому.

Дивізіон час від часу переходив на легкий біг (між селами), який межував зі звичним кроком (у населених пунктах), тому відстань до полігону подолали до обіду. Особливо серце Теодора защемило, коли вони проїжджали Добросин. Звідси до Кам'янки Лісної було не більше милі. На очі драгуна накопилися сльози.

– Що з тобою? – запитав Дмитро Віхоть, побачивши товариша у такому стані.

– Там – мій дім, – кивнув Теодор.

Дивізіон повернув вліво, щоб через десять кілометрів прибути на місце маневрів. Тут стало відомо, що самі маневри почнуться лише завтра, а драгунам належить розіпнути намети для себе і панів офіцерів, підкріпитися сухим пайком, що його видали напередодні, і чекати подальших команд.

Їх, зрештою, того дня не було, але драгуни вже самі знали, що їм робити. Вони приводили себе, свій одяг і коней до ладу, де треба зашивали, чистили чи підбивали взуття і підкови, тому коли прозвучала команда «Zu bereiten!», вояки були готові до всього.

Драгунам під командуванням гефрайтера Засмужного належало наступати з лівого флангу полку найближче до підвищення, на якому стояли старші офіцери. Серед них – невідомий драгунам оберст, що і був, напевне, їхнім новим командиром. Він уважно, зі знанням справи, спостерігав за маневрами, час від часу підносячи до очей бінокль.

Теодор намагався не забути нічого з того, чого навчився сам і навчив своїх підлеглих. Де треба, його драгуни переходили на галоп чи поверталися на рись, махали шаблями і голосно кричали.

Опісля були огляд війська і парад. Із задоволеної усмішки нового командира полку драгуни зрозуміли, що іспит вони склали добре, чим викликали хороший настрій полковника.

Була вже четверта година, коли прозвучала команда «Відставити!», і особовому складу наказали відпочивати, привести себе у належний вид і бути готовим завтра із самого ранку вирушити до місця нової дислокації.

А у великому наметі пани офіцери зібралися обговорити минулі маневри. Невдовзі ад'ютант командира дивізіону запросив у намет обер-лейтенанта Франца фон Шлосмана, а ще через деякий час цей же ад'ютант знайшов гефрайтера Засмужного і сказав, що його також чекають у штабному наметі.

Здивований Теодор йшов поруч фендрика і губився у здогадках, чого це він знадобився обер-офіцерам. Але, зрештою, чого даремно ламати голову, зараз усе з'ясується, тим більше що вони прийшли.

Ад'ютант відхилив перед ним тканину, що закривала вхід, і Теодор увійшов у намет.

Навколо великого столу, повністю застеленого мапою, стояли усі старші офіцери полку на чолі з полковником фон Прагеном. На деякій відстані від них застиг обер-лейтенант фон Шлосман.

Теодор Засмушний став поруч і відрепортував про своє прибуття.

– Гефрайтере! – звернувся до нього полковник. – Гер обер-лейтенант стверджує, що ваше відділення – найкраще у його ескадроні. Це правда?

– Не знаю, гер оберст. Пану обер-лейтенанту видніше, – відповів Теодор.

Офіцери переглянулися. Видно, така відповідь їм сподобалася.

– Я бачив ваші дії під час маневрів, – продовжував полковник. – Вони мені сподобалися, і я повністю згоден з тою характеристикою, яку вам дав ваш командир. Сьогодні ви показали себе найкраще. Я задоволений підготовкою вашою і всього дивізіону. Може, у вас є якісь особисті побажання. Я готовий їх виконати, якщо, звичайно, вони будуть у розумних межах.

Теодор Засмушний хотів було відповісти, що нічого такого для себе особисто не хоче, але, згадавши свою давню мрію, випалив:

– Яволь, гер оберст! Є!

– Я вас слухаю, гефрайтере!

– Дозвольте, гер оберст, з'їздити на побивку додому.

Полковник здивовано подивився на Теодора, потім на фон Шлосмана, затим перевів погляд на припишкового командира дивізіону.

– Вам набридло служити, гефрайтере? – строго запитав він. – А ваші драгуни мають освоювати нові казарми без свого командира?

– Аж ніяк, гер оберст! – заперечив Засмушний. – В інший час я не насмівся б залишити дивізіон у такій ситуації. Моє село Кам'янка Лісна лежить у декількох милях звідси. Я знаю, що драгуни вільні до завтрашнього світанку, коли вони вирушатимуть до нового місця. Я підрахував, що доберуся додому до вечора, переночую в рідній хаті, а удосвіта повернуся сюди, щоб з усіма виїхати до Кам'янки Струмилової.

– Підійдіть сюди, – запросив його полковник. – Покажіть, де знаходиться ваш дім.

Засмушний з деяким страхом підійшов до столу, пару секунд пошукав на мапі і сміливо тицьнув пальцем на свій хутір.

– Ось тут, гер оберст.

Полковник фон Праген прикинув у голові шлях, який доведеться подолати унтер-офіцеру.

– Вам зовсім не залишиться часу побути вдома, – сказав він.

– Мені хоча б побачити маму, – щиро відповів Теодор.

– Ідіть, – кивнув полковник. – Почекайте назовні.

Засмушний віддав честь, повернувся і залишив намет.

Довго чекати не довелося. Не минуло і п'яти хвилин, як поли входу відхилилися і з'явився фон Шлосман. Він важко зітхнув.

– Ну ви даєте, Теодоре, – видихнув він. – Ваше щастя, що полковник має сьогодні гарний настрій, а то не знаю, чим би ви відбулися.

Засмушний скромно мовчав.

– Але добре те, що добре закінчується, – продовжив обер-лейтенант. – Вам дозволено відвідати рідних у межах відрізка часу, який ви самі і назвали.

– Дякую, гер обер-лейтенант.

– Почекайте! Щодо повернення. Вам відоме село Добросин? От і добре. Завтра о дев'ятій годині ми проїжджатимемо через нього.

– Я зрозумів.

– Кого залишаєте замість себе?

– Драгун Віхоть, – відповів Засмушний.

– Ви вільні. І зробіть так, щоб мені не довелося шкодувати за своє рішення.

Теодор Засмужний повернувся і швидкою ходою попрямував до свого намету.

Зрештою, зібрався він швидко і не встиг годинник показати п'яту годину, як розташування полку залишив вершник. Він пустив коня легким бігом, перетнув невеличкий потічок, що був природною північною межею табору і зник серед дерев. Теодор час від часу підганяв кобилу, бо дорога додому була не такою вже і близькою, як він переконував полковника.

Спочатку Засмужний хотів пуститися навпростець, але, розумно зваживши, повернув на об'їзну, перевірену дорогу, що вела через Магерів.

Осінь цього року виявилася хоч і холодною, але все ж сухою, тому дорога була тверда і їхати нею було легко.

Періодично міняючи альянс, Теодор досить скоро побачив зліва містечко Магерів. Тепер до рідного села було недалеко.

Але лише біля сьомої години Засмужний порівнявся з церквою. Від радості він навіть зупинив коня, зняв з голови шолом і перехрестився. Теодор знав зі слів брата, що ще півроку тому упокоївся добрий пастор отець Іоанн Гавришкевич і зараз парохом служить Михайло Посікира.

Хоч як хотілося Теодорові зайти у таку рідну церкву, він все ж розумів, що головне, ради чого він приїхав, не це. Тим більше що вечірня вже закінчилася і люди розійшлися. Тому Теодор надів шолома, пришпорив Карту і галопом помчав до рідної домівки.

Село залишилося позаду, і вершник виїхав на польову дорогу. Обабіч пустували зібрані поля. Людей на них не було, тому Теодор одразу помітив попереду самотню дівочу постать, яка повільно йшла у тому самому напрямку, що і він. Заінтригований, хто б це міг бути, драгун пришвидшив крок і невдовзі порівнявся з дівчиною, яка від несподіванки відсахнулася. Обое зупинилися. Дівчина з деяким острахом дивилася на озброєного вершника, а Теодор напружував пам'ять, намагаючись згадати, де ж він її бачив. Здогадка блиснула миттєво.

– Провалитися мені на цьому місці, якщо це не Палазя! – вигукнув він.

Це дійсно була Пелагея Панько, сестра Настуні. За ці два роки, поки Теодор не бачив її, дівчина піросла, перетворилася на справжню красуню. Вперше юнак подивився на неї як на жінку.

Палазя зашарілася і опустила очі.

– Невже не впізнала? – здивувався Теодор.

– Чому? Звичайно, я впізнала вас, – нарешті спромоглася на відповідь дівчина.

Це розвеселило Теодора.

– А відколи ми перейшли на ви?

Він зіскочив на землю, перекинув вуздечку коневі через голову. Тепер перед дівчиною стояв стрункий високий драгун у повному обмундируванні, тільки важка гвинтівка кріпилася до сідла разом з сумками для їжі і набоїв. Мимоволі Палазя замилювалася сусідом.

– Ми ж з тобою як-не-як рідня, – продовжував він. – Тому давай без твого ви. Згодна?

Дівчина тільки кивнула головою.

– От і чудово! Ти чому сама ідеш?

– Я була на вечірні, – сміливіше відповіла Палазя. – Отець попросив нас декількох залишитися, щоб прибрати в церкві. А решта пішли раніше. А ви... Ти додому?

– Так, нарешті відпросився у командирів. Раніше ніяк не міг.

– А надовго?

– Якби-то. Завтра з самого ранку мушу бути в Добросині.

– Так швидко?

– Служба, – скромно, але з деяким значенням відповів Теодор.

– Тоді тобі треба спішити, щоб встигнути побути вдома, – занепокоїлася Палазя.

– Це правда, – згодився Засмужний. – Але ми, драгуни, не залишаємо дівчат одних у чистому полі. Тому якщо ми поспішимо, то я обов'язково приїду додому ще засвітла.

З цими словами він скочив на коня і подав руку дівчині.

– Я? – здивувалася вона.

– Не хочеш же ти, щоб я запізнився додому!? – посміхнувся Теодор і протягнув руку.

Палазя з деякою недовірою подивилася на високого коня, нахмурила брови й обережно підійшла до юнака. Той нагнувся і, схопивши її під руки, легко підняв і посадив перед собою.

– Ой! – злякано вигукнула Палазя і схопилася рукою за куртку Теодора.

– Вйо! – легко підігнав коня Теодор, і кобила рушила легким кроком.

– Впаду!

– А драгуни навіщо? – мимоволі повторив Засмужний полкову поговоріку.

Йому було добре від того, що він повертається додому, що поруч сидить мила дівчина, що, зрештою, навіть погода сприяє цьому настрою.

– Коли ваш Іван розказав у селі, що ти служитимеш у драгунах, – говорила Палазя, – тебе одразу ж заповідали старі солдати, адже ніхто з них не служив там, де ти. Казали, що ти далеко підеш.

– Тільки не ми, українці, – охолодив її запал Теодор. – Але що це я? Хіба про це належить говорити з красивою дівчиною?!

Він не міг бачити, але Палазя зашарілася.

Як завжди буває у таких випадках, дорога проминула непомітно, і не встиг Теодор опам'ятатися, як в'їхав у село. Бажаючи якнайдовше не відпускати дівчину, Засмужний повернув на головну дорогу і підвіз Палазю до самих воріт. Він зіскочив з коня, допоміг злізти дівчині.

Їх уже помітили. То тут, то там з-за воріт чи паркану дивилися цікаві очі односельців. Краєм ока Теодор помітив не дуже привітний погляд Семка Проціва. Задоволений тим, що хоч так насолить неприємному сусідові, Теодор Засмужний хвацько підніс руку до шолома, усміхнувся, отримав усмішку у відповідь і легко скочив на коня.

– Но, рідна! – сказав він.

Карта, звикла розуміти свого наїзника з півслова, рушила з місця. До рідних воріт було зовсім близько, і Теодор невдовзі спішився знову. Озирнувся. Палазя стояла на тому самому місці і дивилася на нього.

Теодор востаннє помахав їй і відкрив ворота. Скрегіт дерев'яних воріт привернув увагу господарів. Неначе навмисне, на подвір'ї зібралася вся родина, тому появу несподіваного гостя сприйняли насторожено.

Але так тривало недовго. Майже одночасно усі впізнали Теодора. Брат Іван лише задоволено усміхнувся, мама, що йшла зі стайні з цеберком молока, з несподіванки поставила його на землю і сплеснула руками, а молодший брат Юрко з криком «Дорко приїхав!» кинувся до нього.

Теодор підхопив Юрка на руки і притис до себе.

– Виріс як! Га? – говорив він. – Справжній Засмужний!

Одинадцятирічний Юрко дійсно дедалі більше ставав схожий на покійного батька.

Теодор поставив молодшого брата на землю, бо в цей час підійшов Іван з мамою. Теодор нахилився і поцілував маму в руку. Притис до себе. Він відчув, як сльози мимоволі заслоняють очі: мами ставало щораз менше під одягом, здавалося, були лише кістки.

– Повернувся! – тільки і промовила Марта.

Привітання з братом було стриманим, по-справжньому чоловічим, але не менш щирим.

– Надовго? – запитав Іван.

– До ранку, – відповів Теодор.

– Ой, та то ж зовсім мало! – забідкалася мати. – Зовсім нічого!

– Служба, мамо! – пояснив Теодор. – Я сьогодні тут лише тому, що полк зараз на маневрах за Магеровом і до ранку відпочиває.

– А потім? – зі знанням справи запитав старший брат. – Знову у Львів?

– Ні. Нас переводять у Кам'янку Струмилову. Там і служитиму.

– Та це ж зовсім близько! – зрадів Іван.

Тим часом на порозі хати з'явилася Настуня. Теодор ще не звик до того, що вона його брата, і продовжував сприймати її звично, як сусідку. Правда, досить-таки кругленький животики Настуні підказував, що невдовзі і він, і малий Юрко стануть дядьками.

Драгун захоплено подивився на Івана і підморгнув йому.

– Чого ж ми стоїмо?! – занепокоїлася мати. – Ти ж навіть не виспишся!

– А я не спати приїхав, – відповів Теодор. – Додому!

Він передав Іванові вуздечку, підійшов до Настуні й обережно поцілував.

– Ну, здрастуй, родинно!

– З поверненням, Дорку!

– Твою сестру бачив, Палазю. Дівкою стала. Заміж не іде?

– Не бере ніхто.

– Так вже і не бере? – засумнівався Теодор. – А сусід?

– Семко? – засміялася Настуня. – Та він же курдупель!

– Зате заможній курдупель! І батько вийт!

– Не лежить у Палазі до нього душа! – сказала жінка і, хижо подивившись на дівера, несподівано запитала: – То, може, ти оком на неї кинув?

– Скажеш таке! – сердито відказав Теодор, але Настуня помітила у його словах награне. Що ж, буде про що поговорити з сестрою завтра!

– Іване! – звернувся Теодор, щоб якось закінчити незручну для себе розмову. – Треба прилаштувати кобилу.

– Зробимо. Тільки забори увесь цей арсенал.

Звичними рухами Теодор познімав з сідла амуніцію і зброю, звільнив Карту від сідла.

– Незручне сідло, – професійно зауважив Іван. – Натирає коня.

– Не ти перший це помітив, – сказав Теодор.

– Тоді чому...

– Не міняють? А хто їх там у Відні розбере! Сказали їздити так – ми і їздимо, а що коні терплять при цьому, нікому до цього діла немає.

Іван повів Карту до стайні, де, почувши незнайомця, заржали коні, а Теодор, нарешті, зняв шолом. Він пошукав, де можна було б покласти його, і зустрівся поглядом з благальними очима Юрка. Не кажучи нічого, почепив шолом на голову молодшого брата. Голова зникла зовсім.

– Дорку, іди до хати! – нагадала мати. – Настуню, допоможи мені поставити щось на стіл. Мама взяла відро з молоком і разом з невісткою зникла за дверима. Теодор почекав Івана.

– Господи! Добре як!

На ці слова брат відповів:

– Почекай, коли приїдеш назовсім. Тоді зрозумієш: все, що було з тобою раніше, залишилося в минулому і вже не повернеться. Вчені називають це депресією.

– А ти? – здивувався Теодор.

– І я також пережив це. А тобі, брате, буде важче.

– Чому?

– Я служив у піхоті. А ти у драгунах. Тобі важче повертатися до сільської роботи. Тим більше зі Львова.

– Ну, це ще довго. Ще рік. Він, кажуть, найдовший.

– Це точно, – згодився Іван. – То пішли до господи. А то мама знову розсердиться. Ти вже пробач, але я з Настунею зайняв твою кімнату.

– Пробачив. Живіть поки що. А там розберемось.

Юрко несміливо доторкнувся до його шаблі.

– Дорку!

– Ну?

– Можна, я побіжу до хлопців? – благально запитав він.

Старші брати переглянулися.

– Звичайно, у шоломі, – здогадався Теодор.

Юрко кивнув головою, від чого шолом накрив обличчя.

– Ну, біжи, – згодився Теодор. – Тільки поверни його мені до завтра, а то який я драгун без шолома!

Підтримуючи головний убір двома руками, Юрко кинувся на вулицю, де на поважній відстані вже чекали сусідські хлопчачки.

– Як він? – запитав Теодор.

– Нічого, роботящий, – відповів Іван. – Тільки вчиться не дуже. Пан вчитель каже, що неуважний на уроках. А я все-таки брат йому, а не батько! Ти б поговорив з ним. Може, тебе хоч послухає!

– Спробую, – непевно сказав Теодор. – Пішли до хати.

Брати загрузилися амуніцією і занесли її у сні. Поклали на лавку. Теодор вибрав речовий мішок і гвинтівку і з ними зайшов у кімнату.

За час його відсутності тут майже нічого на змінилося, лише стало дещо затишніше і на стіні з'явилися два портрети. На одному з них (маленькому) Теодор впізнав себе. Він сфотографувався у березні одразу після того, як став гефрайтером. Мама повісила знімок над своїм ліжком.

Другий, значно більший портрет висів на протилежній стіні. На ньому у військовій формі третього драгунського полку цісар Франц Йосиф Перший споглядав на життя своїх любих підданих.

(Брат Іван повернувся з війська переконаним прихильником цісарської монархії. Видно, унтер-офіцер 89-го піхотного полку був більш переконливим, ніж кадет Грегоре Кокулеску.)

– «Боже, буди покровитель, Цісарю, Єго краям», – прочитав Теодор перші слова гімну.

– Тобі не подобається портрет цісаря у нашій хаті? – здивувався Іван.

– Мені не цісар не подобається, а те, що крім нього тут вишу і я, і ду-у-уже гублюся поруч з ним, – відказав середній брат. – Зрештою, мені однаково, поки мене тут немає.

– А чого ти таку маленьку знімку зробив?

За цією суперечкою їх застала мати. Вона з невісткою ходила до комори, щоб набрати якоїсь їжі. Натомість Теодор поставив сумку на стіл і вийняв дві буханки армійського хліба. За формою вони дуже відрізнялися від тих, що пекли у селі, тому жінки з цікавістю їх оглянули.

– І ще...

Теодор поліз у внутрішню кишеню мундира і вийняв декілька банкнотів.

– Ось! Накопив дещо, – винувато сказав він. – Беріть. Це мені на службі не дуже знадобиться, а вам вони більше потрібні.

Час минав непомітно, але швидко. Вже повернувся з гульок Юрко й урочисто показав братові неушкоджений шолом; вже запалили гасову лампу, і світло від неї відкидало на стіни великі тіні; вже пішла відпочити змучена Настуня; вже лягла мама, що не хотіла відходити від сина, якого не бачила довгих два роки; вже вигнали спати наймолодшого брата, а Іван з Теодором все розмовляли і розмовляли. Здавалося, переговорили все, а щоразу несподівано виникали нові теми для розмов.

Зрештою Іван згадав, що Теодорові завтра рано вставати і що він все-таки старший брат, тому владним жестом завершив розмову й наказав відпочивати.

Москвофіл

Через якісь незрозумілі для нього обставини Теодор Засмушний прослужив у війську до середини грудня 1908 року. Як йому розповіли потім, усю осінь адміністрація Львова і командування 9-го драгунського полку (як, зрештою, й інших військових з'єднань імперії) готувалися до визначної дати: другого грудня виповнювалося шістдесят років правління царя Франца Йосифа Першого. Того ж дня усім військовим 9-го Галицько-Буковинського драгунського полку ерцгерцога Альбрехта урочисто вручили ювілейний хрест з профілем царя. А вже десятого грудня його викликав до себе обер-лейтенант фон Шлосман.

– От і підійшла до кінця ваша служба, герфайтер Засмушний, – сказав він. – Завтра зранку можете відбути додому. Сідайте!

Теодор Засмушний, з цього моменту вже демобілізований драгун, сів на запропоноване крісло.

Він ще не звик до новенької нагороди на грудях, тому час від часу скошував погляд на неї. Через стіл командир ескадрону мав таку ж медаль – золотавий хрест з барельєфом царя на трикутній білій з червоними смугами колодці. Правда, на грудях фон Шлосмана красувалася ще пара нагород, і найновіша скромно висіла останньою.

– Ви були хорошим драгуном і унтер-офіцером, Теодоре, – сказав фон Шлосман.

– Дякую, гер обер-лейтенанте, – відповів Засмушний. – Я вдячний вам за те, що три роки тому ви вибрали серед рекрутів саме мене.

– Я вибирав не вас, а рекрута, що відповідав певним критеріям. Що ж, я радий, що ви не розчарували мене.

– Бажаю вам, гер обер-лейтенанте, і надалі таких же рекрутів, – щиро сказав Теодор, на що фон Шлосман підвівся, обійшов стіл і зупинився перед вікном.

За склом на замерзлу землю падав лапатий сніг, покриваючи собою глухе провінційне містечко, яке чиеюсь високою волею стало їхньою домівкою.

– Не тільки ви покидаєте полк, Теодоре, – після деякої паузи мовив офіцер. – Я також залишаю Дев'ятку і це місто.

Це було неймовірно. За ці три роки Теодор (та й не лише він) так звик до того, що перший ескадрон асоціюється з обер-лейтенантом Францом фон Шлосманом, що новина його шокувала. З несподіванки герфрайтер підвівся.

– І куди... тепер? – запитав він.

– У Відень, – була відповідь.

Це могло означати лише одне: обер-лейтенант фон Шлосман отримав підвищення. Крім того, у дивізіоні говорили, що у столиці офіцер має багату наречену, єдину дочку якогось чиновника з військового міністерства, одного з численних представників дуже розгалуженої вітки династії Габсбургів.

Тобто обер-лейтенанта можна було привітати.

Але Теодор Засмушний пам'ятав субординацію і різницю між ним і офіцером, тому скромно промовчав.

Назавтра не лише він, але й усі драгуни, мобілізовані три роки тому, залишили Кам'янку Струмилову. Востаннє попрощавшись, драгуни розійшлися по своїх домівках. Румуни разом з Засмушним, Віхотем і Скавронекком на підводах направилися до найближчої великої залізничної станції у Жовкві, звідки потягом відправилися на захід. Правда, Дмитро Віхоть залишив компанію перед Жовквою: його подальша путь лежала на північ.

Найпершим зійшов Теодор Засмушний. У Добросині він попрощався з товаришами і навпростець, як рік тому, попрямував додому. Правда, тепер під ним не було Карти, та й без гвин-

тівки, а особливо без шаблі, він відчував себе незатишно, але душа його співала: він повертався назавжди.

Хоч і була половина грудня і напередодні випав сніг, морозу не було, але й під ногами не хлюпало. Тепла куртка не пропускала холоду, а крапове кепі, як могло, зігрівало голову.

Теодор зручніше примостив на плечі речовий мішок і широкими кроками міряв дорогу.

Хотілося якнайшвидше побачити рідних, яких не бачив цілий рік. За цей час він встиг стати дядьком: Настуня народила дівчинку, котру назвали Ганною; з листів, які він отримував від брата, Теодор дізнався, що на місце пароха місцевої церкви повернувся отець Лев Саламон. Колись він був місцевим служителем у Іоанна Гавришкевича, але вони не прижилися через свої політичні погляди. Тепер же після смерті отця Іоанна Саламон очолив парафію. (Теодор був добре знайомий з о. Левом. Ще будучи служителем, Саламон запримітив допитливого юнака, а служачи у Кам'янці Струмиловій, Теодор Засмушний декілька разів заїжджав у приміське село Честинів, де отець Лев служив парохом.)

Проходячи повз церкву, Теодор зауважив, що вона відчинена, отже, отець там, але не хотілося затримуватися й швидше добратися додому. Не заходячи у церкву, лише перехрестившись перед нею, він заспішив дорогою до рідної домівки.

Треба так статися, що саме на тому самому місці, де минулого разу він зустрів Палазю, його наздоганяли запряжені двійкою коней сани. Це додому повертався пан війт.

На превелике здивування Теодора сани зупинилися. Ілько Проців повагом обернувся до подорожного, і Теодор побачив на кожусі прикріплену ювілейну медаль, таку ж, яку носив і він, лише трикутна колонка була червоною – такі вручалися цивільним чиновникам.

– О! – протягнув війт. – Здрастуй, дорогий сусіде! Назовсім повертаєшся?

– Назовсім, – відповів Теодор.

– От і добре! А то твоїй матері дедалі важче поратися по господарству. Ну, сідай, підвезу. Все ж швидше, ніж на своїх двох.

Здивований такою пропозицією (раніше війт жодного разу не дозволяв собі такого), Теодор все ж піднявся на сани і сів поруч.

– Поїхали! – кинув Проців їздовому, і сани нечутно ковзнули по снігу.

Засмушний сидів зліва від війта, який займав цю посаду скільки він пам'ятав, і дивувався метаморфозі, що відбулася у ставленні колись пихатого Проців до себе.

Правда, скоро Засмушний зрозумів і причину після того, як декілька разів скосив погляд на недоречну нагороду на кожусі війта. А той, здавалося, цього і чекав.

– Ось! – гордо сказав Проців. – Його цісарська величність відзначив мене за мою багаторічну працю. У селі нагородили тільки мене і ксьондза.

(Ілько Проців завжди називав священика на польський манір.)

У відповідь Теодор не відповів нічого. Йому, звичайно, хотілося похвалитися своєю військовою нагородою, але слушно подумав, що зараз не час псувати винятковість війта, тим більше, що той підвозить його. Нічого, похвалиться пізніше.

Дорога була чудовою, сани швидко помчали, і невдовзі виникли покриті снігом крайні хати. Тут Теодор подякував війтові і зіліз із санів: до рідної домівки залишилося зовсім мало.

Зустріч вдома була не менш щирою, ніж минулого року. І знову всі були вдома, у колись навіть мирно спав новий член родини.

Усі домашні одразу заметушилися, намагаючись догодити так довго очікуваному гостю, але Теодор їх зупинив.

– Не треба мені догоджати, – говорив він. – І, мамо, я не голодний. Лише зранку нас востаннє нагодували. Я не голодний.

Дванадцятирічний Юрко, що встиг за цей час закінчити свої два класи школи і завдяки престижній службі середнього брата стати ватажком місцевих шибайголів, запитав:

– Дорку! А де твоя шабля?

– Залишилася у полку, – пояснив Теодор. – І кінь там залишився. Нічого не вдієш – демобілізація!

– Ой! – сплеснула руками мама. – То ти із Добросина пішки йшов!

– Ну, скажемо, не всю дорогу пішки, – заспокоїв Теодор. – Від церкви мене підвіз сам війт.

Це дійсно було новиною. Небагато могли похвалитися такою «чесною».

– Я оце думаю, що це з ним сталося? Та він у нашу сторону навіть не дивився!

Брат Іван пояснив:

– Тут є два моменти. По-перше, ти зріс в очах сусідів. Як-не-як, служив у драгунах – це престиж. Згадай діда Овсія. Коли він служив – а повагою користувався до останнього дня. І по-друге, тиждень тому якраз на Введення його після служби Божої нагородили хрестом цісаря. Тому він може дозволити собі деяку поблажливість до інших. Адже нікого більше не нагородили, лише його та отця Лева.

Теодор усміхнувся.

– Нічого, довго у невіданні йому не бути, – сказав він і, розстебнувши куртку, зняв її.

Усі побачили на мундирі Теодора жовтий хрест. З несподіванки мама аж перехрестилася, неначе до ікони, брат Іван мимоволі випрямив спину, а Юрко так і застиг з відкритими очима і ротом.

На правому боці грудей жовтів круглий значок відмінного кавалериста, що його Теодор отримав ще два роки тому.

– І Засмужні чогось варті, – гордо мовив Теодор. – Не лише Проців має заслуги перед цісарським тронем.

На що Іван засміявся.

– Боюся, ти був останнім, кого підвозив Ілько. І, здається мені, у його особі ти нажив собі лютого ворога, – сказав він.

– Чому? – здивувався Теодор. – Здається, я не претендую на його винятковість. У нього – цивільна нагорода, у мене – військова.

Мама сказала, що з такими людьми як війт конфліктувати не треба, покликала невістку і, не зважаючи на заперечення сина, почали заставляти стіл наїдками.

Як і передбачав Іван, повернення до сільського життя було важким і тривалим. І хата йому здавалася маленька й сумна (касарні драгунів були великі й веселі), і селянський одяг вже не виглядав таким ошатним як військовий мундир, і повсякденна їжа не була такою смачною.

Але помалу Теодор змушений був звикати до всього. Роботи в селі було багато завжди, навіть зимою. Іван поділився з ним своєю давньою мрією: побудувати власну хату.

– Ти невдовзі також оженишся, – говорив брат і, зустрівши здивування Теодора, додав: – Звичайно, женишся. Сам бачиш – хати вже зараз нам не вистачає. А ще Юрко на підході.

Теодор змушений був згодитися з доводами старшого брата, й увесь січень вони возили з лісу колоди. Тепер вони лежали за стодолами і сушилися на поки що скупому зимовому сонці.

З Палазею Панько Теодор зустрічався декілька разів, і ці зустрічі були для нього приємними і багатообіцяючими. В її очах він виглядав людиною освіченою і знатною. Ювілейний хрест придав йому певного шарму, і оскільки у селі нагороджених було лише троє, Теодор виявився поза конкуренцією.

Наступної ж неділі після повернення він пішов до церкви й одразу піднявся на хори.

Життя поволі поверталось у своє русло.

Якось під час Великого посту після відправи Теодор Засмужний зібрався вже було залишити церкву, щоб разом з родиною поїхати додому, як священник попросив його залишитись. Оскільки це було не вперше, Теодор переказав Іванові не чекати його. Додому добереться якось сам. Він почекав, поки Лев Саламон переодягнеться.

– Зайдемо до мене, – запропонував отець і, не чекаючи відповіді, покинув церкву.

Теодорові нічого не залишилося, як крокувати поруч.

У себе вдома на плебанії отець сказав жінці «щось перекусити», а сам, залишивши Теодора самого у великій кімнаті, зайшов у сусідню, звідки з'явився майже одразу ж, в одній лише сутані.

– Сідай, Теодоре! – запропонував він крісло з високою спинкою.

Сам сів на друге. Їх розділяв невеликий дубовий стіл, на якому лежала якась церковна книга, назви якої Теодор не прочитав.

– Я, Теодоре, знаю тебе давно, – говорив Саламон. – І придивляюся до тебе також давно.

– Навіщо? – запитав Засмужний.

– Я хочу знати, хто ти? Чим ти дихаєш?

– Я вас не розумію, отче, – признався Теодор.

– Зараз поясню. Ти служив у війську, у драгунах, нагороджений цісарем. Зрештою, як і я. Скажи, як тобі служилося?

– Нормально...

– Почекай, – зупинив його отець. – Як тобі служилося як русинові? Це дуже тобі допомагало?

Теодор знизав плечима, не так від незнання того, що відповісти, як від того, що він не був готовий саме до цієї розмови.

– А чому?

– Не знаю.

– А задумувався над цим? А треба було.

– Я вас не розумію, отче.

Тим часом їмость Юліана з дочками принесли скоромну їжу. Отець Саламон жестом запросив Теодора пообідати з ним. За обідом розмова продовжилася.

– Можливо, Теодоре, тобі не доводилося зустрічатися з ситуацією, коли тебе обмежували лише через те, що ти русин, коли замість тебе виділяли поляка чи румуна. Я вже не кажу про австрійця чи угорця.

– Доводилось, – признався Засмужний.

– От бачиш! І що робити?

Теодор не знав, що робити.

– Ми, русини, потрапили у жорна. З одного боку, австрійці, що тримають все в цісарстві, з іншого, поляки, які хочуть урвати побільше. А хто захистить нас?

– Може, ми самі? – обережно запитав Теодор.

– Ми не настільки сильні, щоб захиститися самим.

– Але ж і Відень нам не допоможе.

– І це вірно. І у чому наш порятунок?

– Не знаю, отче.

– А я скажу тобі. Є у світі сила, що може нас захистити. І ця сила – російський цар.

Ця заява стала для Теодора несподіванкою.

– Але, отче, ми різні. У нас же і мова різна. І віра.

– Мова, кажеш?

Отець Саламон відставив тарілку, поклав перед собою книгу, відкрив її на потрібній сторінці.

– А ну почитай.

Він передав книгу через стіл. Це був Службеник.

– Що читати? – здивувався Теодор.

– Ось.

Теодор Засмужний ще раз подивився на священика і чітко без заминки прочитав:

– «Благословенно царство Отца и Сына и святого Духа ныне и присно и во веки веков».

Він підняв здивовані очі і запитав:

– Отче, навіщо це? Ви сумніваєтесь у моїх здібностях?

– Боже збав! Я не сумніваюся у тому, що ти вмієш читати церковнослов'янською. Переверни сторінку. А тепер прочитай ось звідси.

– «О благочестивейшемъ, самодержавнейшемъ, великом государе нашем императоре Николае Александровиче всея России: о супруге его, благочестивейшей государыне императрице Александре Феодоровне...»

Здивований Теодор підвів голову.

– Це...

– Це Служебник, випущений у Києві для руської церкви. От тобі й інша мова, інша віра. От тобі й інший народ!

Теодор був збентежений.

– Але, отче, це нічого не доводить, – почав він.

– Не доводить? – перебив його Саламон. – Для тебе не є доказом мова, якою написані святі книги? Цією мовою користувалися і наші предки, і руські сотні років тому.

– Але ж ми заледве розуміємо один одного, – спробував відстояти свою думку Засмужний. – Під час служби в армії до нас приїжджали драгуни з царської Росії. Ми не порозумілися.

– Тому що ми, русини, після монголів відділилися від єдиного стовбура руського народу. Згадай історію. Кого тільки не було на нашій землі! Литвини, ляхи, румуни, австрійці. І кожен засмічував нашу мову. А святі книги залишилися такі самі. Вони незнищенні, як і мова, якою вони написані. Крім того, – продовжував священник, – мені чомусь здається, що ти згодишся зі мною, що слова «Отче наш, що єси на небесах» більш зрозумілі русинам, аніж «Pater noster, qui es in coelis...».

Отець Саламон підвівся, підійшов до шафи, заставленої книжками, узяв одну, найменшу, і повернувся до столу.

– Цю книгу я даю тобі, – сказав він.

– Що це? – запитав Теодор.

– Календар за 1905 рік. Його випустило товариство імені Качковського. Знаєш про це?

Теодор кивнув головою. Товариство Михайла Качковського було москвофільським, повсюдно пропагувало красиве життя в Росії і між ним та «Просвітою» завжди існували суперечності, які час від часу навіть переростали у сутички.

– Візьми її, – продовжував Лев Саламон. – Почитай, поміркуй. Не спіши з висновками. Але хоч як би ти вирішив, я наполегливо запрошую тебе прийти наступної неділі до школи.

– Навіщо?

– До нас прибуде адвокат доктор Михайл Король з Жовкви.

– Він...

– Так, він, як і я, належить до руської народної партії. Я гадаю, тобі буде корисно його послухати. Прийдеш?

Теодор знизав плечима.

– От і добре, – прийняв цей жест за згоду священник. – І, якщо можеш, приведи з собою декількох серйозних хлопів.

– Спробую, – непевно сказав Теодор.

– Ти не думай, ми не виступаємо проти його цісарської величності. Зрештою, відповіді на усі запитання ти знайдеш у цій книзі.

Теодор Засмужний вийшов за ворота плебанії, зупинився. Вийняв з кишені люльку, посилав тютюну, неспішно запалив. Цю звичку він приніс з армії і не збирався від неї відмовлятися. Правда, на відміну від деяких інших односельців віддавав перевагу не сигаретам, а «файці».

Він крокував дорогою додому і роздумував над словами отця. Сьогоднішня розмова вибила його із звичної колії. До цього моменту Теодор не збирався нічого міняти у своєму

звичному житті. Дім, робота на власному полі, кожної неділі у церкві – таке життя готувала йому доля, так жили його предки, так жили односельці. Звичайно, неспокійна душа Теодора шукала чогось незвичного, драгуни були саме тим, що відповідало його прагненням. І все ж розмова з отцем стала для Засмуженого несподіванкою.

У селі не було таємницею, що саме через переконання він змушений був залишити цю парафію і податися в іншу. Яре українство Іоанна Гавришкевича не могло ужитися з московфільством Лева Саламона. Коли ж у Кам'янці Лісній звільнилося місце, впливові друзі опального священника змогли його повернути сюди.

Теодор не переживав би так, якби не останні слова отця. Привести з собою інших. Засмужений ніколи не робив так, щоб свої проблеми вирішувати за чийсь рахунок. От і зараз вирішив не спішити виконувати прохання Саламона. Він, звичайно, прийде на зустріч з високим гостем, але прийде сам. А там подивиться. Не сподобається – більше його там не побачать, а сподобається – нічого у цьому поганого немає. Та й, зрештою, цісарський двір досить-таки лояльно ставиться і до московфілів зокрема, і до Росії в цілому. Що неприємного можна чекати з цієї сторони?

Вдома на запитання чому він затримався, Теодор чесно розповів про свою розмову з отцем Саламоном і про запрошення того прибути наступної неділі до школи. При цьому поклав на стіл подарований священником календар. Мати, як завжди, схвально похитала головою, мовляв, отця треба слухати, поганого він не скаже, а Іван не сказав нічого, лише узяв у руки принесену книгу і з цікавістю погортав сторінки.

– І що ти вирішив? – запитав він.

– Піду.

– А навіщо? Ти вважаєш, що нас порятує цар Микола?

– Чому одразу порятує? – заперечив Теодор. – Вважаю, нічого поганого немає у тому, щоб бажати добра собі, своїм рідним і своєму багатостраждальному народу.

– А при чому тут Микола?

– Та вчепився ти Миколи! Він тобі хто – сват?

Саме тоді відбулася перша суперечка братів. Іван залишився переконаним прихильником габсбурзької династії. (На додаток до великого портрету цісаря в хаті прибавився столичний журнал «Illustrierte Zeitung», присвячений 60-річчю правління Франца Йосифа. Для нього Іван не пошкодував три корони.) Він навіть заздрив середньому братові за те, що саме Теодор, а не він, нагороджений ювілейним хрестом. Але, зрештою, це була не чорна заздрість.

Теодор остаточно поки що не визначився у своїх уподобаннях, тому навіть з деякою цікавістю переступив наступної неділі поріг школи. Класна кімната вже була заповнена уцент знайомими чоловіками. Засмужений із здивуванням впізнав своїх друзів Бучму, Холода і Березовця. Вони сиділи під стіною на лавці і, побачивши його, помахали руками. Теодор, винувато перепросивши, пройшов між рядами до хлопців, які при його появі посунулися, і сів на звільнене місце.

– Як ви дізналися? – тихо спитав він. – Я вам не хотів говорити.

– А чому? – запитав Михайло.

– Та я і сам не знаю, чи варто було приходити, – признався Теодор.

– Не біда. Зараз побачимо. Не сподобається – тільки мене і бачили.

Бучма, виявляється, думав так же, як і Теодор. А він озирнувся і зустрівся поглядом з Семком Процівом. Той сидів у самому кутку. У його руці Засмужений закріпив якийсь папір. Семко, виявляється, збирався записувати почуте.

Розмови тим часом якось само собою припинилися. І вчасно. У відкриті двері зайшов місцевий священник Лев Саламон у супроводі незнайомця. Це був старший чоловік з акуратною борідкою. Манера триматися, незвичний селянам одяг, струнка постава – все це надавало якоїсь винятковості цій події.

- Слава Ісусу Христу! – привітався священик.
- Слава навіки! – не в такт відповіли присутні.
- Як ви накурили! – невдоволено похитав головою Саламон.

Мов за командою чоловіки замахали руками, наче це могло розігнати тютюновий дим.

Лев Саламон і прибулий сіли за вчительський стіл.

– Дорогі во Христі браття! – почав отець. – Я запросив вас прибути сьогодні у це приміщення і душа моя радіє, що ви послушали мене. Нашу парафію провідала знана на теренах повіту людина. Я довго не буду говорити. Натомість надаю слово адвокату доктору Михайлу Король.

Прибулий підвівся, окинув поглядом присутніх і, набравши повні легені повітря, почав:

– Коли ваш духовний пастор запросив мене приїхати сюди і виступити перед вами, я спочатку сприйняв це як звичну поїздку і звичний виступ. Але я з подивом і здивуванням відзначаю, що помилився. Ви можете сказати, що цей мій звичний вступ і що так я починаю усі свої виступи. Як на духу кажу, що ні. Не хочу образити інші парафії й інші села, але тут я відчуваю якусь особливу благодать. Благодать, таку рідкісну супутницю нашого життя.

Місцевих селян було важко запідозрити у симпатії до котроїсь з багаточисленних партій. Каменюхи в основній своїй масі були аполітичними, що не заважало їм живо відгукуватися на усі політичні події, які час від часу сколихували Галичину. Незасмічені партійними програмами, вони були благодатним ґрунтом для свіжих ідей. Тому Михайло Король зустрів тут корисне середовище для своїх ідей.

Наприкінці виступу адвокат роздав присутнім книги і пообіцяв і надалі захищати їхні інтереси у суді (якщо, не дай Боже, до цього дійде) і в Галицькому сеймі, послом до якого ось уже десяток років був Михайло Король.

На цьому зустріч з адвокатом завершилася. Присутні розбилися на окремі групи. Хтось підійшов до прибулого зі своєю проблемою, хтось на ходу переглядав отриману книгу, а більшість поволі покидала кімнату. З останніми була і нерозлучна четвірка. Теодор Засмушний вже нап'яв на голову капелюх і вийняв з кишені люльку, щоб запалити на дворі, як його окликнув Лев Саламон.

- Теодоре! – сказав він. – Підійди сюди!

Здивований Засмушний заховав люльку назад у кишеню, зняв шапку і зіткнувся з Семком, що саме виходив. Вони деякий час стояли один проти одного, ніхто не хотів поступатися, аж Саламон владним голосом наказав Проціву відійти.

– Прошу, пане адвокат, познайомитися: новий член товариства Теодор Засмушний, – представив Лев Саламон.

Теодор хотів було заперечити, що він ще не вирішив, чи вступатиме до товариства москвофілів, але доктор Король живо потиснув йому руку.

– Радий, що наші ряди поповнюються такими людьми, – говорив він. – Отець розповідав про вас багато хорошого, Теодоре. Як, до речі, вас по-батькові?

- Ми не звиклі до цього, – пробурмотів Теодор.

Він був спантеличений таким поворотом розмови, коли без нього самого його таки зарахували до поки що незнайомого йому товариства.

- Микитович, – підказав Лев Саламон.

– Отож, Теодоре Микитовичу, радий вітати у вашій особі ще одного представника Кам'янки Лісної у нашому товаристві. Гадаю, ми ще неодноразово побачимось. Якщо у вас виникнуть якісь проблеми, ласкаво запрошую вас до себе у контору. Чим зможу – допоможу.

Теодорові нічого не залишалося, як подякувати і покинути школу. На подвір'ї на нього чекали друзі.

- І що ти вирішив? – запитав Осип.

- А ви?

– Ми більше сюди не прийдемо, – за всіх відповів Михайло.

Засмужений кивнув головою.

– А ти?

Теодор розповів про останню розмову зі священником.

– І що ти вирішив?

– Мені нікуди діватися, – сказав Теодор. – Не можу підвести отця.

– Ну, дивись, – мовив Максим. – Роби, як знаєш. У мене, приміром, на такі діла немає часу. Сам знаєш: городи, коні, ліс.

Життя, тим часом, протікало своїм руслом. Вже засіяли спраглу до зерна землю, природа, змучена довгими холодами, якось одразу вибухнула неймовірною зеленню і, неначе злякавшись цього, замерла цвітом.

Якось перед Зеленими святами Теодор зустрів Палазію Панько, яка поверталася додому з городу. Між молодими людьми вже давно була симпатія, яка, однак, не переростала у щось більше. Засмужений, згадавши раптом, що йому вже двадцять п'ять років, несподівано для Палазі, та й для самого себе, сказав:

– Палазію! У неділю я прийду зі сватами.

Дівчина від несподіванки відкрила рота, враз почервоніла й опустила очі.

– Присилати сватів чи виженеш?

Палазія так і стояла з похиленою головою, нічого не говорячи, лише ледь помітно кивнула.

– От і добре! – зрадів Теодор. Він чомусь боявся, що дівчина відмовить йому. – Іди додому, підготуй батьків. А я скажу своїм.

На цьому розійшлися. Теодор повагом крокував додому, неначе «порадний» господар, а Палазія побігла поділитися радісною звісткою з мамою.

Пробігаючи повз ворота Процівих, вона наштовхнулася на Семка. Від несподіванки дівчина скрикнула:

– Фу, злякав!

Проців задоволено усміхнувся.

– Куди так спішиш? – загородив він дорогу.

– Семку, пусти!

– Пушу, якщо прийдеш в неділю на танці. Прийдеш?

Палазія якщо і ходила на танці, то не через Семка, і було дивним, що він ставив саме таку умову.

– Ні, не прийду.

– Чому? – удавано здивовано запитав Проців, хоч на іншу відповідь і не розраховував.

– Заміж я виходжу, ось чому.

Палазія сказала це і злякалася. Не своїх слів, а виразу обличчя сусіда. Усміхнена, дещо зневажлива маска враз неначе спала, і перед дівчиною з'явилося перекошене гнівом обличчя. Від несподіванки вона аж відступила на крок.

– Заміж? – прошипів Семко. – За кого? За цього голодранця?

– Ні, за Засмужного, – поправила Палазія.

– Та я про нього і говорю.

– Засмужні не бідні, і ти не маєш права називати їх голодранцями.

– А які вони? Багаті? От ми багаті, а вони... Що їхні морги проти наших! Та ти у мене купалася б у маслі, а у них будеш гарцювати з ночі до ночі.

– Не все, Семене, вимірюється моргами.

– То ти вже вирішила?

– У неділю чекаю сватів.

Проців постояв ще якусь мить, потім криво усміхнувся і відступив вбік.

– Тоді іди, – сказав він. – Але запам'ятай, що мене ви ще згадаєте і будете цілувати мені ноги.

Злякана такими словами Палазя мовчки пройшла мимо.

На Зелені свята після відправи Теодор Засмушний взяв з собою сусіда Василя – колишнього товариша батька – і з благословення мами попрямували до господи Паньків. Там на них вже чекали. У великій кімнаті за столом сиділи батьки Палазі. Сама дівчина скромно примостилася у кутку під піччю.

Більше в хаті нікого не було. Старші дочки вже повиходили заміж, а брат Дмитро саме служив у війську.

– Слава Ісусу Христу! – з порога привітався дядько Василь.

– Навіки слава! – відповів господар. – Запрошуєм, дорогі гості, сісти за стіл.

Теодор, який не любив довго тягнути гуму, переглянувшись з дядьком Василем, подивився на принішклу Палазю і з моста у воду випалив:

– Дядьку Даниле! Віддайте за мене вашу дочку!

Старий Панько, що приготувався до довгої словесної перепалки, усміхнувся у прокурені вуса, кивнув своїй жінці і лише сказав:

– А бери!

Тут занепокоївся вже Теодор. Він, зрештою, не сумнівався, що йому не відмовлять, але якось не солідно було прийти до хати нареченої і вийти від неї одразу. Навіть з позитивною відповіддю.

Але Засмушний не розгубився. Він вийняв з кишені пляшку купленої у шинку горілки, поставив на стіл перед господарем і на правах майже жениха сказав:

– Палазю, а ну діставай чарки!

Тут заметушилася і мати. Вона незвично на свої роки швидко підвелася і, кивнувши дочці, зникла за дверима комори. Поки Палазя ставила на стіл три склянки, Данило Панько уважно розглядав принесену горілку і, видно, залишився задоволений вибором майбутнього зятя.

– Ну, – сказав він, – поки принесуть щось закусити, давайте спробуємо, що ти приніс, дорогий зятю. Чи, може, не варто тебе так називати.

Він відкоркував пляшку, налив Теодорові по вінця.

– Пий!

Жених підвівся, обережно підніс повну чарку, подивився на Палазю і сказав:

– За наше майбутнє подружнє життя, Палазю!

З цими словами Теодор випив усю горілку до дна. Він взагалі-то пив мало і нечасто, але сьогоднішній ритуал вимагав.

Панько тим часом налив Василеві і собі.

– Давай, Василю, вип'ємо за наших дітей. Шкода, що Микита не дожив до цих часів.

Після першої чарки господиня принесла закуску. Закусувати було незручно, і Данило налив ще по одній.

Після другої чарки розмова стала невимушеною, зникли умовності, що існували до того.

– Ох, Теодоре! – говорив Данило. – Через тебе я втрачаю ще одного свата.

– Чому? – здивувався Василь. – Ти маєш на увазі вїйта?

– Та шляк би його трафив з його вїйтовством! – сплюнув Панько. – Ілько мене вже заму- чив своїм: «То коли присилати від Семена сватів?» Для своєї дочки я зла не хочу. Лише добра. А те, що із Засмушним їй буде добре, я знаю. Я про те, що Марта вже є свахою. Навіть випити немає з ким. Остання надія на Дмитра. У вас вже точно немає сестри.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.